લો૦ તીલકનાં

સ્વરાજ્ય પરનાં વ્યાખ્યાનો

ભાષાંતર કર્તા - તાપીદાસ દુ. સંઘવી.

શક-ઈંડીયન હોમરૂલ લીગ, ગીરગામ, મુંબઈ

કીંમત અર્ધો આનો.

સને ૧૯૧૭.

પ્રસ્તાવના.

(મરાઠીનું ભાષાંતર).

લો૦ બાલ ગંગાધર તીલકે બેલગામ તથા અહમદનગર ખાતે આપેલાં સ્વરાજ્ય વિષયક ત્રણ વ્યાખ્યાન સંબંધી પુનાના ડિસ્ટ્રિક્ટ મૅજીસ્ટ્રેટે તેમની પાસેથી જે જામીન લીધા હતા તે મુંબઈ હાયકોર્ટે રદ્દ કર્યાં એ મશહુરજ છે. આ ત્રણ વ્યાખ્યાનમાં સ્વરાજ્ય એ વિષયની ઉહાપોહ, લો૦ તીલકની હમ્મેશની પદ્ધતિ પ્રમાણે, સ્પષ્ટ અને ખુલાસેવાર કરેલી હોવાથી, તે વ્યાખ્યાનો સર્વ લોકોને પુનઃ વાંચવા મળે અને સંગ્રહમાં રાખી શકાય, એવા ઉદ્દેશથી આ પુસ્તકરૂપે છાપી પ્રસિદ્ધ કર્યાં છે. મૂળ વ્યાખ્યાનો વિશેષ લાંબા હોવાથી તેનો વિસ્તાર થોડો કમી કર્યો છે. તથાપિ સરકારી રીપોર્ટરનીજ ભાષા કાયમ રાખી છે. તેમજ ના. હાયકોર્ટે જે વાક્યો માટે નાપસંદગી દર્શાવી, તે વાક્યો પણ કાળજીપૂર્વક કહાડી નાખવામાં આવ્યાં છે.

પુના, ૪૮૬ નારાયણપેઠ } ન. ચિ. કેળકર
તા. ૧-૧-૧૯૧૭. } મંત્રી—સ્વરાજ્ય

સરકારી રીપોર્ટમાં કેટલાએક વાક્યોનો અસ્પષ્ટ હોવાથી ગુજરાતી ભાષાંતરમાં પ અસ્પષ્ટ રહે એ સ્વાભાવિક છે.—તાન્ત્ર.

લો. તીલકના વ્યાખ્યાનો.

(બેલગામમાં તા. ૧ લી મે સને ૧૯૧૬ ને દિને આપેલું વ્યાખ્યાન.)

સ્વરાજ્ય એટલે શું ? આ વિષયમાં પુષ્કળ લોકોની ગેરસમજ થાયછે. કેટલાએકોને આ બાબત સમજાતી નથી. કેટલાએકો આ બાબત સમજતા હોવા છતાં તેનો વિપરીત અર્થ કરે છે. કેટલાએકોને સ્વરાજ્ય જોઇતું નથી. લોકોમા એવા અનેક પ્રકાર છે. ત્યારે સ્વરાજ્ય એટલે શું ! અમે સ્વરાજ્ય શા માટે માગીએ છીએ ! તેને માટે અમે પાત્ર છીએ કે નહીં ! અને આપણે જેની પાસેથી સ્વરાજ્યની માગણી કરવાની છે તેની પાસે તે કેવી રીતે કરવી જોઇએ, આપણે પ્રયત્ન કરવાનો છે તે કઇ દિશામાં અને ક્યા ધોરણ પ્રમાણે કરવો જોઇએ, વિગેરે બાબતો સંબંધી સામાન્ય બે બોલ કહેવા ઉપરાંત કોઇપણ પ્રકારનુ વિશિષ્ટ વિવેચન કરવા હું આજ તૈયાર નથી.

જે સામાન્ય [illegible] આપ જા[illegible]ન [illegible]
છું તે સામાન્ય શબ્દો કેવળ મ્હારાજ પ્રયત્નથી અથવા મ્હારાજ ઉદ્યોગથી ઉપસ્થિત થયા છે એમ નથી. સ્વરાજ્યની કલ્પના ઘણી જુની છે. એટલે કે ‘સ્વ’ થી ઉલટું એવું કોઇ પણ રાજ્ય હોય છે અને તે સમયે સ્વરાજ્યની કલ્પના ઉદ્‌ભવે છે એ ખુલ્લું છે. આવી સ્થિતી જ્યારે આવે છે ત્યારે સ્વરાજ્ય જોઇએ એવું ભાસવા લાગે છે, અને તે કાર્ય માટે મનુષ્યો ઉદ્યોગ કરે છે. આવી સ્થિતીમાં તમે હાલ છો. તમારા પર જેઓ રાજ્ય કરે છે તેઓ તમારા ધર્મના, તમારી જાતિના, તમારા દેશના નથી. આ ઇંગ્રેજ સરકારનું રાજ્ય સારૂં કે ખરાબ તે પ્રશ્ન જુદો; સ્વકીય અને પરકીય તે પ્રશ્ન જુદો. બન્ને બાબતોનો ઘોંટાળો મ્હેરબાની કરતા નહીં. પરકીય વા સ્વકીય એ પ્રશ્ન આવે ત્યારે પરકીય કહેવું જોઇએ; સારૂં કે ખરાબ તે પ્રશ્ન આવે ત્યારે સારૂં કહો અથવા ખરાબ કહો. ખરાબ હોય તો તેમાં સુધારણા કરવી જોઇએ, એ પ્રશ્ન નિરાળો, યદિ સારૂં હોય તો અગાઉના રાજ્ય કરતાં સારાં તત્વો કિયાં એ જોવું જોઇએ; આ ભિન્ન ભિન્ન દૃષ્ટિબિંદુઓ છે.

પણ હાલની રાજ્ય વ્યવસ્થા એવી છે કે કેટલાએક શિખેલા સુશિક્ષિત જનો, જેઓને કૉલેજમાં સારા પ્રકારનું શિક્ષણ મળ્યું છે તેવા કુશળ લોકો હિંદુસ્થાનમાં આવેછે, અને તેઓની દ્વારા હિંદુસ્થાનમાંનો રાજ્યકારભાર ચાલેછે. રાજા કહેતાં જે કોઇ એક પ્રકારની ભાવના તમારા મનમાં ઉત્પન્ન થાયછે તે ભાવનાને વ્યક્ત સ્વરૂપ આપ્યું એટલે હાલનો બાદશાહ થાયછે. આ ભાવના અવ્યક્ત છે. આ અવ્યક્તને વ્યક્ત સ્વરૂપ દિધું એટલે રાજા થાય છે-બાદશાહ થાય છે; પણ કારભાર કંઈ બાદશાહ તપાસતા નથી. સ્વરાજ્યનો જે પ્રશ્ન છે તે બાદશાહ સંબંધી નથી, તથા આ અવ્યક્ત ભાવના સંબંધી પણ નથી એ પ્રથમ લક્ષમાં રાખવું જોઇએ. કોઇ પણ દેશ હોય– તેને રાજા જોઈએ, વ્યવસ્થા કરનાર કોઇ પણ મનુષ્ય જોઇએ. અને તે દેશમાં એક પ્રકારનુ રાજ્ય પણ ચાલવું જોઇએ.

રાજ્યસત્તાના હમ્મેશ બે વિભાગ થાયછે. એક સલાહકાર મંડળ અને એક કાર્યકારી મંડળ. હાલ હિંદુસ્થાનમાં સ્વરાજ્યસંબંધી જે પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થયોછે તે ઉપરોક્ત અવ્યક્ત કલ્પનાસંબંધી

નથી. અમારી પર કોણે રાજ્ય કરવું જોઇએ, કોના તંત્ર, હુકમવડે કોના અધિષ્ઠાનતળે તે રાજ્ય ચલાવવું જોઇએ, તે સંબંધી આ પ્રશ્ન નથી. ઇંગ્રેજ લોકોનાજ હાથનીચે, ઇંગ્રેજ પ્રજાની દેખરેખ હેઠળ, ઇંગ્રેજ રાષ્ટ્રની સહાયથી, તેઓની સહાનુભૂતિથી અને તેઓની ખરી લાગણીથી તેઓની જે કંઇ ઉચ્ચ ભાવનાઓ છે તે ભાવનાઓના યોગવડે આપણે આપણું કલ્યાણ કરી લેવું જોઇએ; એ વાત નિર્વિવાદ છે.

ત્યારે જો આ બાબત આપણે ગૃહીત ધરીએ કે ઇંગ્રેજ સરકારના ઇંગ્રેજી રાજ્યની મદદથી આપણો ભાગ્યોદય આપણે કરી લેવાનો છે, તો પછી તમે શું માગો છો? એ બીજો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે. તેનો ઉત્તર પુનઃ મ્હેં જે ભેદ આપને કહ્યો તે ભેદમાં છે. સરકાર અવ્યક્ત હોય પરંતુ તે જ્યારે વ્યક્ત થવા લાગેછે ત્યારે તેના હાથથી તેની કૃતિવડે તે રાજ્યની વ્યવસ્થા રખાય છે. આ જે વ્યકત ભાવ છે તે અવ્યક્ત સરકારથી ભિન્ન છે. કેવી રીતે ભિન્ન છે પુછશો તો પરબ્રહ્મ જેવી રીતે માયાથી ભિન્ન છે તેવી રીતે. આ વ્યકત તથા અવ્યકત શબ્દો મ્હેં વેદાન્તમાંથી લીધેલા છે. નિર્ગુણ સરકાર એટલે

પરબ્રહ્મ ભિન્ન, અને માયાના મોહમાં આવવા લાગે ત્યારે તેને જે વ્યક્ત સ્વરૂપ આવે છે તે ભિન્ન. ત્યારે આ માયાના જે વ્યવહાર છે તે પલટાવાનાજ. માયાનું લક્ષણ શું ? ક્ષણેક્ષણે બદલાવું. જે સરકાર સ્થિર રહેવાના તે એક અવ્યક્ત સરકાર; અને વ્યક્ત સરકાર ક્ષણેક્ષણે પલટાવાના છે.

'સ્વરાજ્ય' એ શબ્દ જે હાલ નીકળ્યો છે તે વ્યક્ત સરકાર સંબંધી છે. અવ્યક્ત સરકારને કાયમ રાખીને વ્યક્ત સરકાર જે પળે પળે બદલાવાના છે તેમાં કિયા પ્રકારનો ફેરફાર થાય તો આપણા દેશને શ્રેયસ્કર થઇ પડે તે પ્રશ્ન સ્વરાજ્યનો છે; અને આ સ્વરાજ્યનો પ્રશ્ન એટલે કે આપણા હિંદુસ્થાનમાં હાલ જે પ્રકાર નો કારભાર ચાલી રહ્યો છે તે કોના હાથમાં હોવે જોઇએ, એવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે. અવ્યક્ત સરકાર-ઈંગ્રેજ સરકાર-અમે બદલવા ઇચ્છતા નથી. વ્યક્ત સ્વરૂપ જે છે તે માત્ર હાલ જેના હાથથી આ અવ્યક્ત સરકાર કાર્ય કરાવી લ્યે છે તેના હાથમાંથી બીજા કોઇના હાથમાં આવે એવું અમારૂં કહેવું છે. જેના હાથથી આ કારભાર ચાલેછે તેને સ્થાને

અન્ય કોઇના હાથથી, અન્ય કોઇની સહાયથી, અન્ય કોઇ વ્યક્ત મૂર્તિના હાથથી થાય તો વિશેષ હિતકારક થઇ પડે એવી સમજથી હાલની સ્વરાજ્યની હિલચાલ ચાલેછે. હમણા હિંદુસ્થાનમાં જે સ્વરાજ્યની હિલચાલ ચાલેછે તે પ્રધાન મંડળ બદલવા માટે છે. હિંદુસ્થાનમાં કોણ રાજ્ય કરેછે ? બાદશાહ આવીને કરેછે શું ? મ્હોટે પ્રસંગે દેવના જેવું તેમનું સરઘસ કહાડવું તેમના પ્રત્યેની આપણી નિષ્ઠા આપણે પ્રદર્શીત કરવી એટલુંજ તેમનું કામ છે. ત્યારે રાજ્યકારભાર કોની માર્ફત ચાલેછે ? હાલ જે નોકર છે તેની માર્ફત. સ્ટેટ સેક્રેટરી, વાઇસરોય, ગવર્નર છે; તેના હાથ નીચે કલેકટર, પટેલ છે-પોલીસ સિપાઇને આપણે છેવટે લેશું-તેની દ્વારા ચાલેછે. એક પોલીસ સિપાઇ બદલીને બીજો પોલીસ સિપાઇ આપો, એમ કહેવું તે શું રાજદ્રોહ થયો ? એક કલેકટર આવે તે નહી જોઇએ, બીજો કલેકટર જોઇએ એમ કહેવું તે રાજદ્રોહ થયો શું ? આ ગવર્નર નહી જોઇએ બીજો ગવર્નર લાવો, એમ કહિએ તે શું રાજદ્રોહ થયો ? આ સ્ટેટ સેક્રેટરી નહી બીજો લાવો, એમ કહીએ ત્યારે શું રાજદ્રોહ થયો ?

આને કોઇએ પણ રાજદ્રોહ કહ્યો નથી. પોલીસ સિપાઇ ને ન્યાય લાગુ પડેછે તેજ સ્ટેટ સેક્રેટરીને લાગુ પડેછે. સ્ટેટ સેક્રેટરી જે રાજાનો પ્રધાન છે, જે રાજાનો નોકર છે તે રાજાનીજ અમ્હે પ્રજા છીએ.

હાલની રાજ્ય વ્યવસ્થા બરોબર ચાલે છે એમ જો તમને લાગતું હોય તો મ્હારે કંઇ કહેવાનું નથી. હાલ જે કૉંગ્રેસો ભરાય છે, કૉન્ફરંસો ભરાય છે, તેમાં તમે આવીને કહોછો કે અમારું કુલકરણી વતન લઇ લીધું; જંગલ ખાતા સંબંધી અમારી પર જુલમ કરવામાં આવ્યો; શિક્ષણ પણ અમને જે પ્રકારનું મળવું જોઇએ તે પ્રકારનું મળતું નથી. આ સર્વનું મૂળ શું છે ? તમને શિક્ષણ કેમ મળતું નથી ? અબકારી ખાતાની (દારૂની) દુકાનો જ્યાં આપણે ન જોઇએ ત્યાં શામાટે ઉઘાડવામાં આવેછે. જંગલ મધ્યે રિઝર્વ ફૉરેસ્ટ, અમુક ફૉરેસ્ટ, તમુક ફૉરેસ્ટ એવી પ્રકારના કાયદા થાય છે, તે શા માટે થયા ? આ સર્વ પ્રશ્નો એવા પ્રકારના છે કે તે સર્વનો એકજ ઉત્તર છે. સત્તા તમારા હાથમાં આવી હોત અથવા તેઓને ઠેકાણે જો તમે અધિકારી હોત અથવા તેઓનો અધિકાર

લોકમતને જવાબદાર હોત તો ઉપર પ્રમાણે થાત નહી. આ શિવાય આનો બીજો ઉત્તર આપી શકાય તેમ નથી. એમ થાય છે તેનું કારણ એ કે સતા તમારા હાથમાં નથી. તમે કે જેના કલ્યાણાર્થે આ સર્વ વ્યવસ્થા કરવાની છે તે તમે તેઓને આ બાબતો કરવાનો અધિકાર આપેલો નથી.

અમારે કંઇ માગવાનું હોય છે તો તે ન્હાના બાળક જેવું થઇ પડે છે. ન્હાનું બાળક ભૂખ લાગે છે ત્યારે રડે છે. ભૂખ લાગી છે તેમ તેનાથી કહી શકાતું નથી. ત્યારે માએ જાણી લેવાનું કે તેને ભૂખ લાગી હશે કે પેટમાં દુઃખતું હશે. કેટલીએક વાર તેના અવળા ઉપાય થાય છે. તેવી હાલ આપણી સ્થિતી થઇ છે. તમને ક્યાં ડંખે છે એજ પ્રથમ તમને બીલકુલ ખબર નથી. તે તમને સમજાવા લાગ્યું ત્યારે તમે બોલવા લાગ્યા. પરંતુ તમારા કહ્યા પ્રમાણે કરાવી લેવાની શક્તિ તમારા હાથમા નથી. એવી સ્થિતી હોવાથી હાલ શું થઇ પડયું છે. જે કંઇ કરવાનું હોય, જે કંઇ તમારે જોઇએ-ઘરમા કુવો ખોદાવવાનો હોય તોપણ કલેકટર સાહેબને અરજી કરો. જંગલમાં વાઘ મારવાનો હોય,

કલેકટર સાહેબને અરજી કરો. ઘાસ મળતું ન હોય, જંગલમાંથી લાકડાની ભારી મળતી ન હોય, ઘાસ કાપવાની પરવાનગી જોઈતી હોય તો કલેકટર સાહેબને અરજ કરો. એટલેકે આ સર્વ દૂબળા જેવું થઇ પડયુ છે. એવી વ્યવસ્થા અમને જોઇતી નથી, એના કરતાં કોઇપણ સારી વ્યવસ્થા જોઇએ તે સ્વરાજ્ય. તે હોમરુલ.

પ્રથમ પ્રથમ એ પ્રશ્ન નીકળતો નથી. જે પ્રમાણે છોકરો ન્હાનો હોય ત્યારે તેને કંઇ ખબર પડતી નથી મ્હોટો થાય ત્યારે સમજવા લાગે છે. પછી તેને લાગે છે કે આપણા ઘરની વ્યવસ્થા કંઇ પણ આપણા મતપ્રમાણે ચાલે તો સારૂં. તેવીજ રીતે દેશનું છે. આ રાજ્ય-કારભાર કરનારા લોક વિલાયતથી કોઇએક પ્રકારના નિયમ અને કાયદાથી નિમવામાં આવે છે. અને તેઓનું ધોરણ કિયા પ્રકારનું હોવું જોઇએ તે તે કાયદાની મર્યાદામાં નિયમ કરેલા હોય છે. આ નિયમ સારા હશે કે ખરાબ હશે, કદાચ સારા હશે. ઘણાજ સુયંત્રિત હશે, વ્યવસ્થિત હશે, તેવા નથી એમ હું નથી કહેતો. પરંતુ અન્યના હાથની વ્યવસ્થા ગમે તેટલી સારી હોય તોપણ જેને એ વ્યવસ્થા કરવાનો

અધિકાર મળવો જોઇએ, તેને હમેશાં તે પસંદ હોય છે એવું નથી. સ્વરાજનું એ તત્વ છે.

તમને તમારો કલેકટર ચુંટવા અધિકાર મળે તો તે કલેકટર હાલના કલેકટર કરતાં કંઇ વધારેજ કામ કરશે, એમ કહી શકાય નહી. કદાચ કરે નહી; કદાચ તેનાથી ઉતરતું પણ કરે તે મ્હને કબુલ છે. પણ તેમાં અને આમાં ભેદ એવો છે કે આ અમારો ચુંટેલો હોય છે. અમારામાંનો મનુષ્ય હોય તો અમે જે રીતે સંતુષ્ટ રહીએ તે પ્રત્યે તેનું લક્ષ હોય છે. અને જે બીજો હોય છે તેને લાગે છે કે અમારી બુદ્ધિથી જે સારૂં તે અન્યને સારૂં લાગવુંજ જોઇએ; લોકોનું શું સાંભળવું, હું એટલો શીખેલો છું, મ્હને એટલો પગાર મળે છે, મ્હારામાં એટલી પ્રવિણતા છે, હું કરીશ તે લોકોનું અકલ્યાણ શામાટે કરીશ? તેનો ઉતર એટલોજ કે એવું અભિમાન છે તેથી. જેના પેટને ચીમટો લાગેછે તેને તેનો અનુભવ નથી. એટલુંજ તેનું કારણ, બીજું કંઈ કારણ નથી.

ત્યારે આપણી જે જે ફરીયાદો ઉપસ્થિત થઇ છે, તેનું સૂક્ષ્મ રીતે વિવેચન કરશો તો લાગશે કે હાલની જે પદ્ધતિ છે તે આપણને

નહી જોઈએ. રાજા નહી જોઇએ તેમ નહી, બાદશાહ નહી જોઇએ તેમ નહીં; જે પદ્ધતિથી આ રાજ્ય વ્યવસ્થા ચાલે છે તેમાં એક પ્રકારનો વિશિષ્ટ ફેરફ અમારે જોઇએ છે, અને તે ફેરફ કર્યાંથી ઈંગ્રેજી રાજ્યને કંઇ નુકસાન થશે એવું મને માત્ર કંઇ લાગતું નથી. તે રાજ્યપધ્ધતિમાં શો ફેરફ કરવો જોઇએ, તે બાબત પ્રત્યે હાલ પુષ્કળ લોકોનું મન લાગેલુ છે. મારા ઘરની વ્યવસ્થાનો અધિકાર જ્યારે હું માગું છું ત્યારે એમ કહેતો નથી કે તમારી જે પ્રાપ્તિ હોય તે મ્હને આપો અને ખર્ચ કરતા નહી. ખરચ અમારેજ કરવાનો, પૈસા પણ એકત્ર કરવાના. આ જે એક પ્રકારની સંયુક્ત જવાબદારી છે તે અમારે જોઇએ છે; પછી અમારે શું કરવાનું છે તે જોશું. હાલ એવા વાંધા છે, કે જે બ્યુરોક્રેસીના લોક આવે છે, અધિકારી વર્ગના લોક આવેછે, તેઓ કહેછે અમારી મરજી પ્રમાણે કરો. અમે કહીએ છીએ અમારી મરજી અનુસાર કરો એટલે દુ:ખનું નિવારણ થશે. છોકરો અજ્ઞાન હોય એટલે બાપ મરતી સમયે પચ નિમે છે. પંચની નિમણુક થઇ કે તે પંચ સર્વ ામલ્કતની દેખરેખ રાખેછે. તેમાં તેને

(છોકરાને) ફાયદો પણ થાય છે, નથી થતો એમ નહી. પછી જ્યારે છોકરો મ્હોટો થાય છે, ત્યારે તેને લાગેછે કે એમાં કંઈક ગેરવ્યાજબી થાય છે. મ્હારે વ્યવસ્થા કરવાનો હક સંપાદન કરવો જોઇએ; એટલે હું તેનાં કરતાં સારી વ્યવસ્થા રાખીશ, તેવો તેને વિશ્વાસ હોય છે. તેવી રીતે તે વ્યવસ્થા રાખેજ છે એમ નથી. કદાચ ઉડાઉ હોય તો બાપના પૈસા ઉડાવી નાખેછે; પરંતુ પોતે સારી વ્યવસ્થા કરી શકશે એવું તેને લાગેછે. અને આ ઉભય વચ્ચે વિરોધ થાય નહી તેમાટે કાયદાથી એવી મર્યાદા કરવામાં આવેછે કે ૨૧ વર્ષ થયાં કે ટ્રસ્ટીએ પોતાની દેખરેખ પુરી કરીને છોકરાના તાબામાં આપવી. આ જે વ્યવહારની વાત તેજ દેશ અથવા પ્રજાને લાગુ પડેછે. દેશના લોક સુશિક્ષિત થયા, તેઓને પોતાનો વ્યવહાર કેવી રીતે કરવો તે સમજાવા લાગ્યું; ત્યારે તેઓને માટે જે બીજા લોકો વ્યવહાર કરતા હોય તે વ્યવહાર આપણા હાથમાં આવે તેવી ઇચ્છા થવી તે બીલકુલ સ્વાભાવિક છે. પણ નવાઇ જેવું એ છેકે આ ઈતિહાસમાં અથવા રાજનીતિશાસ્ત્રમાં ૨૧ વર્ષનો કાયદો નથી. (માનોકે) સો વર્ષ તમે એકાદ

દેશને શિક્ષણ આપ્યું. હવે તેનો કારભાર તેના હાથમાં આપો એવું કહેનારો કાયદો યદા કદાચિત્ કલ્પીએં તોપણ તેનો અમલ થઇ શકે નહી. આ અમલબજાવણી તે લોકોએજ કરાવી લેવી જોઇએ; તે તેઓનો હક્ક છે. ત્યારે એવી કોઇ વ્યવસ્થા આપણે ત્યાં જોઇએ. અગાઉ કંઇક એવી વ્યવસ્થા હતી; તેવી વ્યવસ્થા હાલ નથી. અને આપણી આ સર્વ માગણીઓનું, આપણને જે દુઃખ થાય છે તેનું આપણને જેની ન્યૂનતા છે તેનું, અને રાજ્ય કારભારમાં આપણને જે અસગવડ નજરે પડેછે તે સવનું મૂળ એમાં છે. અને એવી રીતે તે મૂળની ચિકિત્સા કરી તેનીપર જે ઉપાય યોજ્યો છે તેને હોમરૂલ એમ કહેછે. તેનું નામ સ્વરાજ્ય. ટુંકમાં કહેતાં આપણા સંબંધની જે વ્યવસ્થા તે આપણા હાથમાં હોવી જોઇએ એવી માગણી તે સ્વરાજ્યની માગણી.

લોકોના હાથમાં અધિકાર આવવો એ રાજ્યકારભારનું ઉત્કૃષ્ટ તત્ત્વ છે. આ સંબંધી કોઈ વાદ કરતું નથી. કારણ જે જે અધિકારી છે તેના દેશમાં તેજ પ્રકાર ચાલુ છે. ત્યાં જઇને તેઓને તેજ તત્ત્વનું પ્રતિપાદન કરવું પડેછે. ત્યારે

ઇતિહાસનું આ તત્ત્વ ખરાબ છે એવું કોઇ કહેતું નથી. ત્યારે ખરાબ શું છે? હિંદી લોકો સ્વરાજ્યને માટે આજ પાત્ર થયા નથી એમ સ્પષ્ટ કહેછે. અને આપણામાંનાં કંઇક લોકો એવા છે કે પંચ તંત્રમાં ત્રયાણાં ધૂર્તાનામ્ (ત્રણ ધુતારાની) વાર્તા છે તેના જેવા છે. તે વાર્તા આ પ્રમાણે. એક ગામડાનો મનુષ્ય એક ઘેટું માથે લઇને આવ્યો હતો. એક ઠગે તેને કહ્યું કે ત્હારા માથાપર બકરી છે. બીજાએ કહ્યું ત્હારા માથાપર કુત્રો છે. ત્રીજાએ વળી કંઇ ત્રીજુંજ કહ્યું (તેથી) તેણે ઘેટું નાખી દીધું (અને) ધુતારાઓ ઘેટું લઇ ગયા. તેના જેવી આપણી સ્થિતી છે. આ મનુષ્ય સ્વભાવની વાત છે; તેવાજ આપણામાંના કેટલાક લોક છે.

અમે પાત્ર શામાટે નથી? અમારામાં શું પાત્રતા લાવવામાં આવી નથી? અમે કાર્ય કર્યું નથી? અમારા માતાપિતાએ કાર્ય કર્યું નથી? અમે કેમ પાત્ર નથી? શું અમને નાક નથી? આંખ નથી? કાન નથી? બુદ્ધિ નથી? લખતાં આવડતું નથી? શું અમે ગ્રંથ વાંચ્યા નથી? શું અમને ઘોડે બેસતાં આવડતું નથી? કેમ નથી અમે પાત્ર? શેકસપીઅરના એક નાટકમાં

એક યાહુદી એ પુછેલા પ્રશ્ન માફક હું તમને પુછું છું; અમને શું નથી? 'તમે કામ કર્યું નથી.' અમને સોંપ્યુંજ નથી, ત્યારે ક્યાંથી અમે કરીએ! અમને સોંપ્યું અને અમે કર્યું નહી એવું કદિ બન્યુ હતું કે? વિલાયતથી બિન વાકેફગાર, બીન અનુભવી, ૨૧ વર્ષનો માણસ તમે લાવોછો. તેને શું કરતાં આવડેછે? તેને ક્યાં અનુભવ હોય છે? તે એકદમ આવેછે કે અત્રે ઍસિસ્ટંટ કલેકટર થાયછે, અને ૬૦ વર્ષનો મામલતદાર હોયછે, તો પણ તેની ઉપર આજ ૨૨ વર્ષનો એ. કલેકટર. ૬૦ વર્ષનો અનુભવ કેકટ? ૨૧ વર્ષનો મનુષ્ય આવેછે તે તમને હુકમ કરવા લાગેછે; આ ૬૦ વર્ષના મામલતદારને ઘણું કરીને તે પોતા સામે ઉભો કરેછે. બેસવા ખુરશી પણ આપતો નથી. અને આ બિચારો ૧૫૦–૨૦૦–૪૦૦ રૂપીયા મેળવવાના હોયછે તેથી તેની સામે હાથ જોડીને ઉભો રહેછે. ત્યારે આ મામલતદારે અનુભવ મેળવવો કેવી રીતે? આ શી રીતે પાત્ર થાય! અને આ ગાડું કેમ ચાલે! એનો કોઇ વિચાર કર્યો છેકે!

હિંદુસ્થાનના લોકો સ્વરાજ્યને લાયક નથી, તેમના હાથથી પોતાના રાજ્યનો બંદોબસ્ત બરોબર રાખી શકાશે નહી, એ વાત જો ખરી હોત તો આ દેશમાં પ્રાચિન કાળમાં હિંદુ અને મુસલમાનોએ રાજ્યો કર્યા ન હોત. આ દેશમાં પ્હેલાં આપણા રાજ્યો હતાં. વ્યવસ્થા કરનારા પુરૂષો હતા; તેનો પૂરાવો એટલોજ આપવાનો કે ઈંગ્રજ સરકાર આ દેશમાં આવ્યા પ્હેલાં કંઈક પણ વ્યવસ્થા હતી, સર્વત્ર અંધાધુંધી ન્હોતી. એક મનુષ્ય બીજાને કંઈ મારતો ન્હોતો. આવી જો વ્યવસ્થા હતી તો એને પાત્ર નથી એમ કેમ કહેવાય ? હાલના કાળમાં શાસ્ત્ર (Science) ની પ્રગતિ થઈછે, માહિતી વધી છે, અનુભવનો એક ઠેકાણે સંગ્રહ થયોછે. ત્યારે અગાઉ કરતાં વધારે છુટ અમારે જોઈએ છે. અને અમે વિશેષ પાત્ર થવા જોઈએ. કેટલા દિવસ શીખવશો ? એક પેઢી ૨ પેઢી કે ૩ પેઢી ! કંઈ મર્યાદા બાંધો.

તમે અમને શીખવવા આવ્યા. જ્યારે ઘરમાં છોકરાં માટે અમે શિક્ષકની નિમણુંક કરીએ છીએ ત્યારે કેટલા દિવસમાં શિખવીશ; ૧૦ વર્ષમાં, ૨૦ વર્ષમાં કે ૨૫ વર્ષમા એવો પ્રશ્ન

તેને પુછીએ છીએ. બે માસમાં, ચાર માસમાં; પણ એ અમારી ગણત્રીની બ્હાર, ને છોકરાનો જે અભ્યાસ ૬ માસમાં થવો જોઇએ તેને માટે તે ૧ વર્ષ થશે એમ કહે તો અમે તેને કહીએ છીએ કે જા, તું નકામો છે. અમે બીજો શિક્ષક નીમશું. ત્યારે એવી રીતે લોકોપર–સર્વ લોકોપર–જે લોકોનું શિક્ષણ આ અધિકારીઓના તાબામાં છે, તેઓને સુધારવા એ અધિકારીઓનું કર્તવ્ય છે તે કર્તવ્ય કરવાનું એક બાજુપર રહ્યું. પ્રયત્ન કરે છે બીજી બાજુપર. શું માયસોરમાં વ્યવસ્થા અટકી પડી છે? (ત્યાં) કોણ કામ કરે છે? માયસોરનો રાજા હિંદુ, પ્રધાન હિંદુ, પ્રજા હિંદુ હાથ નીચેનાં અમલદારો હિંદુ, માયસોર એવડું રાજ્ય ચલાવે છે તો માયસોરની પેલી તરફના બે જીલ્લાનાં લોકોને કહે છે કે એવી રીતે ચલાવતાં આવડશે નહીં.

હું એમ પુછું છું કે, બાદશાહને સીવીલ સર્વંટે કાર ભાર ચલાવ્યો તો શું! અથવા આપણા બેળવી સાહેબે ચલાવ્યો તો શું! બાદશાહનું શું એમાં કંઇ પણ નુકસાન છે? તે રાજ્ય કાયમનું છે; તે બાદશાહ કાયમજ છે. ફરક એ થવાનો કે, તેની પાસે એક ગોરો

નોકર હતો તે કાળો થવાનો. ત્યારે આ વિરોધ કોની તરફથી થાય છે? તો જે લોકો અધિકારારુઢ થયા છે તેની તરફથી આ વિરોધ થાય છે. આ વિરોધ બાદશાહ તરફથી થતો નથી. એમાં કંઇ બાદશાહની દૃષ્ટિથી અરાજકત્વ અથવા અરાજનિષ્ઠા થતાં નથી. રાજદ્રોહ થતો નથી. રાજદ્રોહ એટલે શું? રાજાનો દ્રોહ. રાજા એટલું શું પોલીસ સીપાઇ? મ્હેલાં મેં કહ્યું કે આ ભેદ પ્રથમ પાડવો જોઇએ. પછી કાલ તમે કહો કે, પોલીસના સીપાઇને કહાડો તો શું રાજદ્રોહ થયો? પોલીસ સીપાઇની પોતાની એવી સમજણ છે. તેવીજ રીતે જરા ઉપર જશો તો તમને લાગશે કે જો કંઈ આપણે માગણી કરીએ છીએ તે બરોબર છે, યોગ્ય છે, ન્યાયને અનુસરીને છે, મનુષ્ય સ્વભાવને અનુસરીને છે. અન્ય રાષ્ટ્રોએપણ તેમજ કર્યું છે.

મ્હારી સમજણ અનુસાર આપણે સ્વરાજ્યને પાત્ર છીએ. હવે અમે શું મેળવવા ઇચ્છીએ છીએ અને આપણે શું માગવું એ હું આપને ટુંકામાં કહીશ; અને મ્હારૂં ભાષણ પુરૂં કરીશ. હિંદુસ્થાનનો કારભાર કેવો છે તે આપને માલુમ છે. પણ કહેવાની વાત એ કે તે વિશિષ્ટ કાયદા

પ્રમાણે થાય છે. તેના નિયમ ઠરાવેલા છે. સ્ટેટ સેક્રેટરીના અધિકાર શું, ગવર્નર જનરલના અધિકાર શું, તેમાં પદ્ધતિના ત્રણ મ્હોટા ભાગ છે. વિલાયતમાં સ્ટેટ સેક્રેટરી સાહેબ છે, હિંદુસ્થાનમાં દિલ્હીમાં ગવર્નર જૅનરલ છે. તેની નીચે ઇલાકાપર્યંત એક ગવર્નર છે. તેની નીચેના હાલ તુરત છોડી દઇએ. પણ મ્હોટી વ્યવસ્થા જે ત્રણ પ્રકારની છે તે આ રીતની. હવે દરેકનો વિચાર કરવા લાગીએ તો સ્ટેટ સેક્રેટરી નિમે છે કોણ? અમે નહી. આ જે રચના કરી છે, તે કંપની સરકારનાં ધોરણપર કરી છે. જ્યારે આ દેશનું રાજ્ય ઇસ્ટ ઇન્ડીયા કંપનીના હાથમાં હતું ત્યારે સર્વ વ્યવહાર વ્યાપારી તત્વપર ચાલતો હતો. કંપનીના ભાગીદારોને પુષ્કળ નફો કેવી રીતે મળે તે પ્રત્યે સર્વ લક્ષ હતું. અને કંપનીનાં જે ડાયરેક્ટર હતા તે હાલના સ્ટેટ સેક્રેટરીના સ્થાન પર હતા. ક્‌હોની કે સર્વ રાજ્ય ચલાવવાનો આ એક ઇજારો આપ્યો હતો ડાયરેક્ટર ગયા તેને ઠેકાણે સ્ટેટ સેક્રટરી આવ્યો. હિંદુસ્થાનમાં કેટલા પૈસા ખરચવા, ક્યિા કર નાંખવા! આ ઠરાવવું કોણે? તો સ્ટેટ સેક્રેટરીએ. એ મુખ્ય અધિકારી તેના હાથ હેઠળનો ગવર્નર

તે નોકર અને તેના હાથ નીચે બીજો નોકર અને એકંદર સર્વ રાજ્ય કારભાર આ સ્ટેટ સેક્રેટરીની સંમતીથી, તેના વિચાર પ્રમાણે અને તેની સલાહ પ્રમાણે ચાલવો જોઇએ એવું હાલનું ધોરણ છે. યદ્યપિ રાણીસરકારના હાથમાં રાજ્ય કારભાર ગયો, તેમણે મ્હોટું જાહેરનામું કહાડયું, તોપણ તે જાહેરનામાના ધોરણપર માત્ર રાજધોરણ નથી. રાજધોરણ વ્યાપારી કંપનીના ધોરણપર; રાજ્યની વ્યવસ્થા કંપનીના ધોરણપર; અને જાહેરનામું ફોકટ.

પછી આ ધારાસભાઓ નીકળી. ધીમે ધીમે મ્યુનીસીપાલટીમાં તમારા અમલદારો થયા. કાયદાકાઉન્સીલમાં થયા. તોપણ આખરની કૂંચીઓ હજી તેઓના તાબામાં છે. ધારાસભામાં વાદવિવાદ કરો. વાદવિવાદ કરવા તમને પૂર્ણ છુટ છે. પૈસા અમુક ઠેકાણે ખરચવા માટે વાદવિવાદ કરો. ખરચ કરવો કે નહી તે અમે નક્કી કરશું. તમારા મોઢાને તમારા મનને જોઇએ તેટલો શ્રમ આપો, અમારે કંઇ હરકત નથી. રાત્રિભર જાગો; તમારા ભાષણો તૈયાર કરો; વર્તમાનપત્રમાં છપાવવાને બદલે મુંબઇના ગેઝેટમાં પ્રસિદ્ધ કરાવશું; એટલોજ માત્ર ફરક.

એમાં કંઇ વળ્યું નહી. મળવાની આશા દેખાડી છે, ગયા પાંચ પચાશ વર્ષમાં અમને સ્ટેટ સેક્રેટરીઓ ગવર્નર જૅનરલે પણ એવા ભૂલાવામાં નાખ્યા છે, તરંગમાં રાખ્યાછે. જરા તમે ગડબડ કરવા લાગ્યા કે "પાંચ સભાસદ હતા તે હવે પછી છ કરશું" પાંચનાં છ કરીને અમને શું ફાયદો ! અમસ્તા અમારામાંના એકાદ મનુષ્યને ચાર દિવસ નિરર્થક રખડવાનું તેનાં કરતાં તેનો કંઇ વિશેષ લાભ નથી "છ માટે તમે તકરાર કરી તો અમે આઠ કરીએ છીયે." એવી રીતે એનો કંઇ નિકાલ લાગવાનો નથી એવી લોકોની ખાત્રી થઇ ચુકી છે.

તમારે જે કંઇ અમને આપવાનું હોય તે પુરેપુરૂં અમને આપીદ્યો; તમારો અધિકાર ગમે તેટલો મ્હોટો હોય તોપણ આ પધ્ધતિ અમારે જોઇતીનથી. ઇંગ્રેજ સરકાર જોઇએ છે, આ રાજછત્ર હેઠલ અમારે રહેવુ છે પણ આ સ્ટેટ સેક્રેટરીના નામથી આ જમાઇ ઉત્પન્ન કર્યો છે તે જમાઇ અમારે નહી જોઇએ, નિદાન તેના સલાહકાર મંડળમાં અમે ચુંટેલા અમારા લોક જોઇએ છે. આ પ્રથમ સુધારણા થવી જોઇએ તેજ પ્રમાણે હિંદુસ્થાનનો ખરચ કોણ કરે,

પૈસા કેટલા એકઠા કરવા, કર કેટલા નાંખવા, એ અમારા મતથી નક્કી થવું જોઇએ. અમે ના કહીએં તે કર ન જોઇએ, તેઓ કહેશે ખરચ કેમ ચાલશે? તે આગળ ઉપર અમે જોશું. અમને એટલી ખબર પડે છે કે જેટલું નાણું હોય, તેના પ્રમાણમાં ખરચ કરવો જોઇએ યા તો જેટલો ખરચ થાય તે અનુસાર પૈસા વસુલ કરવા જોઇએ, એ અમે સમજીએં છીએ.

હોમરુલનું બીજું તત્વ એ છે કે આ અધિકાર લોકોના હાથમાં જોઇએ. સારા માણસોના એટલેકે લોકોએ નિવડેલા લોકોના હાથમાં જોઇએ. રાજ્ય ડુબી જશે, રાજ્ય હાથમાંથી ચાલ્યું જશે એ વિચાર કેવળ બ્હારના છે. અમારી મર્યાદામાં, અમારી નજરમાં એ આવતા નથી; ફરીથી એમ કહું છું, કે જો દેશને સુખ કરવું હોય, આજ હજારો જે ફર્યાદો ઉપસ્થિત થઇ છે તે જો કહાડી નાંખવી હોય તો પ્રથમ રાજપધ્ધતિ બદલો. મરાઠીમાં એક કહેવત છે કે "ઘોડા અડે, પાન સડે, રોટલો જળે, શાથી? તેનો ઉત્તર એક; "ન ફેરવ્યાથી," પાન ફેરવવાં જોઇતાં હતાં રોટલો ઉથલાવવો જોઇતો હતો ઘોડાને ફેરવ્યો હોત તો

અકત નહીં. અમારી જંગલને લગતી ફર્યાદો શા માટે? અબકારી-દારૂને લગતી ફર્યાદો શા માટે? કુલકર્ણી વતનસંબંધી ફર્યાદો શા માટે? સત્તા અમારા હાથમાં નથી તેથી. એનું સ્હેજ ભાષાંતર કરીએ તો સ્વરાજ્ય નથી તેથી સ્વરાજ્ય અમને હોવું જોઈએ, એ મૂળ તેમાં છે.

સ્વરાજ્યની માગણી એવી છે કે તેમાં રાજદ્રોહનો સંબંધ નથી; બાદશાહનો સંબંધ નથી. અવ્યક્ત સરકારનો પણ સંબંધ નથી. આ જે કંઇ ઘરની વ્યવસ્થા છે તે તમારી તમારેજ કરવી; અને એમ કરતાં શું થશે? એક તમારાં મન શાંત રહેશે. તમારે જે કરવું હશે તે આપણા હિતાર્થે આપણે કરીએ છીએ એવી બુદ્ધિથી કરશો; એટલુંજ નહી, પરંતુ ખરચ પણ તમે ઓછો કરશો; હું ધારતો નથી કે કોઇ પણ દેશી સંસ્થાનમાં કલેકટરને પચ્ચીશસો રૂપીયા પગાર છે. જગતમાં કલેકટરનું કાર્ય કરનાર મનુષ્યને વધારેમાં વધારે જે કોઈ ઠેકાણે પગાર છે તે હિંદુસ્થાનમાં છે. (તાળીઓ) એક કલેકટરને રૂ. ૨૫૦૦ નો પગાર આપવો એટલે આગાઉના રાજ્યમાં રૂ. ૩૦૦૦૦) ની જાગીર આપવા જેટલું થયું. આપણા સ્વરાજ્યમાં

રૂ. ૩૦૦૦૦) ની જાગીર આપણે કદિ આપી છે કે ? તે કામ અમે ઓછા પગારમાં કરી શકશું ? મનુષ્યો મળેછે તે શામાટે તેને એટલો પગાર ! અમારે જરૂર નથી. હાલ આપણને લાગેછે કે શિક્ષણ માટે પૈસા મળતા નથી. લોકોપયોગી કાર્ય કરવા માટે પૈસા નથી, એ કારણ રજુ થાય છે એ દૂર થશે. વ્યવહાર એટલીજ સરળતાથી ચાલશે કદાચ રૂપીએ એક આનો ઓછો ચાલશે. તોપણ તે વ્યવહાર આપણ લોકોએ ચલાવેલો છે, અને તે લોકોની અનુમતીથી, એથી જે કંઇ થશે તેની કીંમત અધિક છે.

એવી રીતે એમાં સારી વ્યવસ્થા માગવાની છે હાલ જે કાયદો છે તેમાં સુધારો કરાવી લેવાનો છે; અને તે પાર્લમેંટ માર્ફત કરાવી લેવાનો છે. ઈગ્રેજ લોકોને ઇંગ્રેજી પાર્લમેંટને અરજી કરવાની, તેમની આગળ આ સ્થિતી માંડવાની તેને માટે જે કંઇ કરવાનુ હોય તે કરવાનું; એવો જો ઉદ્યોગ તમે ૫-૨૫ વર્ષ ચલાવશો તો તેનુ ફળ કદિપણ આવ્યા વિના રહેશે નહી. તેમાં હાલ જે લડાઇ ચાલુ છે તે લડાઇને લીધે આજ એવો સમય આવ્યો છે,

કે હિંદુસ્થાનની હિંમત, હિંદુસ્થાનનું શૌર્ય હિંદુસ્થાનનું ધૈર્ય, અને સ્થૈર્ય (સ્થિરતા) જેનાથી વધે તેવો કંઈ ઉદ્યોગ કરવો જોઇએ. આ ઉદ્યોગ તે (આપણે) કરીએ છીએ, એ વાત જો સરકારની નજરે પડી, તો આપણી માગણી વ્હેલી સફળ થવાની આશા છે, એ માટે એ વિષય મ્હેં ખાસ આપની સામે લીધો છે. બીજી તરફ પણ આ વિષયની ચર્ચા ચાલુ છે. અમે એને માટે જે સંઘ સ્થાપ્યો છે તે એવો છે કે એ ઉદ્યોગનો માટે આજેજ નહીંતો, આગળ પર પ્રત્યેક ઠેકાણે મ્હારે અથવા બીજા કોઇને વિષય માંડવાનો પ્રસંગ આવશે.

આ જે વિષય છે તેની નિત્ય ચર્ચા કરો, તેનું નિત્ય ધ્યાન કરો, તેના ઉપયોગ શું છે તે સમજી લ્યો, તેમાં રાજનિષ્ઠપણું કેટલું, અરાજનિષ્ઠપણું કેટલું, તેની સરખી મીમાંસા કરી રાખો એમ આજના પ્રસંગે મ્હારૂં તમને કહેવું છે.

મ્હારે જે કહેવાનું છે તે જોકે એના કરતાં પુષ્કળ અધિક હોય, તો પણ તેનો મુખ્ય સાર મ્હેં સંક્ષિપ્તમાં આપ લોકોને કહ્યો છે; તેનો વિચાર થવો આપ લોકોમાં શરુ થયો, મહારાષ્ટ્રમાં શરૂ થયો, હિંદુસ્થાનમાં શરૂ થયો, તો

કોઈ પણ સમયે એ ઉદ્યોગને યશ પ્રાપ્ત થશે. અને તે પરમેશ્વરના હાથની વાત હોવા છતાં તે અવશ્યની છે. આપણા હાથની નથી, તે હું કબુલ કરૂ છું; પણ જગતમાં કર્મનું ફળ આવ્યા વિના રહેતું નથી. કર્મનું ફળ કોઈ પણ દિવસે—હું કહું છું તેટલું વ્હેલું નહી મળે, મ્હારી નજર સામે નહી મળે, કદાચ મ્હને તેનાથી ફાયદો નહી થાય; પણ એ કર્મનું ફળ મળવુંજ જોઇએ. (તાળીઓ) પછી કર્મના કાયદા પ્રમાણે, અમુક કાર્ય કર્યું તેનાથી બીજું ઉત્પન્ન થાય છે, તેમાંથી ત્રીજું ઉત્પન્ન થાય છે, એવી પરંપરા ચાલે છે. સમય લાગશે, વાર લાગશે, પરંતુ અમને મોક્ષ અમારી નજર સામે મળવો જોઇએ એમ ક્યાં અમે માગીએ છીએ. હમણાજ આપણી પરિષદમાં ઠરાવ પસાર થયો. મોડરેટ્સ અને નૅશનાલિસ્ટ એ પક્ષ ન જોઇએ. એટલે કોઇને પણ સ્વરાજ્ય આપવું અમારે સરખુંજ છે. આ આપણું કામ છે, એવી બુદ્ધિથી આ ઉદ્યોગમાં પ્રવૃત્ત થાઓ. મારી ખાત્રી છે કે પરમેશ્વરની કૃપાથી આ ઉદ્યોગનું ફળ તમારી નજર સામે નહી તો તમારી પછીની પેઢીને મળ્યા વિના રહેશે નહી.

વ્યાખ્યાન ૨ જું.

(અહમદનગરમાં તા. ૩૦-૫-૧૬ ને દિને આપેલું વ્યાખ્યાન.)

જેને માટે હાલ ચારે તરફ ચર્ચા થાયછે, એવા વિષયસંબંધી હું આજે બે બોલ આપને કહેવાનો છું. એ વિષય તે સ્વરાજ્ય છે. જે કંઇ આપણા ઘરની બાબત છે તે આપણા ઘરમાં આપણે સત્તાથી કરીએ છીએ. મ્હને લાગે કે અમુક બાબત કરવી અને જો તે કેવળ ખાનગી હોય તો તે સંબંધી કોઇને પૂછવું પડતું નથી, કોઇની પરવાનગી લેવી જોઇતી નથી, કિંવા આપણે અન્ય કોઇની સલાહ લેવાની જરૂર નથી. સાર્વજનિક બાબતમાં વસ્તુસ્થિતી એવી નથી. જે પ્રમાણે પોતાનું કલ્યાણ તેજ પ્રમાણે સર્વ લોકોનું કલ્યાણ. લોકો સારી રીતે સુખી કેમ રહેશે, તેઓને અધિકાધિક સુસ્થિતી કેમ પ્રાપ્ત થશે, આ સંબંધી વિચાર કરવાથી આપણા ધ્યાનમાં એમ આવશે કે કોઇ પણ બાબત લ્યો, તો તે આપણા હાથમાં સત્તા ન હોવાથી અટકી પડેછે. આજ ૫-૫૦ વર્ષ

હિંદુસ્થાનમાંનાં ઘણા એક ડાહ્યા લોકોએ આ બાબતનો વિચાર કરી શોધી કહાડયું છે તે એકે આપણા લોકોના હાથમાં સત્તા નથી.

સાર્વજનિક બાબતમાં પુષ્કળ લોકોના પુષ્કળ અભિપ્રાયો છે. કોઈ કહેછે કે તમારા હાથમાં સત્તા કેમ નથી? તમે દારૂ પીતા નહીં એટલે થયું. ઉપદેશ સારો લાગેછે ખરો. પણ સર્વ લોકોને બંધી કરવી એ કામ એકલા ઉપદેશથી થાય નહીં. તને માટે કંઈ સત્તા જોઈએ. અને આવા ઉપદેશથી કામ થવા જેવું હોત તો રાજાની અમને જરૂર પડી ન હોત. પુષ્કળ લોકોના મનમાં જે વાતો આવેછે તે વાતોનો અમલ થાય, તે વાતો અમલમાં લવાય, તે માટે રાજ્યવ્યવસ્થા નિમાણ થઈછે; અને તે રાજ્યવ્યવસ્થા આપણા હાથમાં ન હોવાથી જોકે તમારામાંથી હજારો લોકોને એકાદી વાત ઇષ્ટ લાગે, અને જેના હાથમાં રાજ્યવ્યવસ્થા છે તેને તે ઇષ્ટ લાગે નહી તો તે વાતો કદિ પણ અમલમાં આવવાની નથી.

પ્રથમ પ્રથમ અમારી એવી સમજ હતી કે ઇંગ્રેજ સરકાર જે પૂર્ણ રીતે પરકીયછે, તેને પરકીય કહેવામાં રાજદ્રોહ નથી. ત્યારે પર-

કીય જે છે તે કહેવું તેમાં કંઈ રાજદ્રોહ નથી, કોઈ પણ પ્રકારનો ગુન્હો નથી. પરકીયપણાથી શું થાયછે? પરકીય અને આપણા વચ્ચે ભેદ શું છે? તો તે એકે પરકીયની દૃષ્ટિ પરકીય. પરકીયનાં વિચાર પરકીય હોયછે; અને પરકીયની એકંદર વર્તણુક એવા પ્રકારની હોયછે કે જેને તે પરકીયછે તે લોકોનું કલ્યાણ વિશેષ કરવા માટે તેની બુદ્ધિની પ્રવૃત્તિ થતી નથી. આ દેશમાં રહેનારા લોકોનું જેનાથી હિત થાય, એવું જે કરેછે તે મનુષ્ય ભલે મુસલમાન હોય, ઈંગ્રેજ હોય તોપણ હરકત નહી—પરકીય નથી. પરકીયપણું હિતાહિતનાં સંબંધમાંછે. પરકીય-પણું ગોરી અને કાળી ચામડીમાં ખાત્રીથી નથી. પરકીયપણું ધર્મમાં નથી. પરકીયપણું વ્યાપાર ધંધામાં નથી જે દેશમાં આપણે રહેવાનું છે, જે દેશના લોકોમધ્યે આપણાં બાલ-બચ્ચાં રહેવાનાં છે, જે દેશમાં આપણી હવે પછીની પેઢી રહેશે તેને સારા દિવસો આવશે, તેનું કલ્યાણ થશે, તેનું હિત થાય એવી વ્યવસ્થા જે મનુષ્ય કરવા ઇચ્છે છે તે મનુષ્ય હું પારકો સમજતો નથી.

અમે પ્રથમ એમ સમજતા હતા કે આ બાબત સરકારને જણાવી કે તાબડતોબ સરકાર અમારી ઇચ્છા પ્રમાણે કરવા લાગશે. સરકાર પરકીય છે, તેઓને સમજ પડતી નથી. તેઓને આપણાં ૧૦૫ આગેવાન લોકોએ એક સ્થાને એકત્ર થઇને કહ્યું એટલે તે લોકોને એ વાત લક્ષમાં આવશે, તેઓ પરકીય હોવાને લીધે તેઓના ધ્યાનમાં આવતું નથી. અમારી એવી સમજ હતી કે તેઓ એટલા ઉદાર બુદ્ધિના છે, ડાહ્યા છે કે અમે જેવી એ વાત તેમને જણાવી કે તેઓ તમારૂ બોલવું શું છે સાંભળી લઇ તેનો અમલ કરશે. પરંતુ આ સમજ દૂર થવા માટે સરકારનું છેલ્લા ૫૦ વર્ષનું વર્તન કારણરૂપ થયુંછે. ગમે તેટલી બુમો પાડો, ગમે તેટલી હિલચાલ કરો, ગમે તેટલાં કારણો દર્શાવો, તેઓના રિપોર્ટમાંના આંકડાં તેઓની સમક્ષ માંડો; પરંતુ તેઓની દૃષ્ટીને એવો કંઇક વિકાર થયોછે કે તેજ આંકડાં તેઓને દેખાતા નથી, તેજ દલિલો, તેજ કારણો તેઓને રુચતાં નથી. અમે જો એકાદી વાત કહી તો તેની વિરૂદ્ધ જે કંઇ હશે તેટલુંજ તેઓ લઇ બેસેછે.

તમને કદાચ્ કોઇ આવીને કહેશે કે તેમાં કંઇ નવિન નથી. તમારૂં રાજ્ય મુસલમાનનું હોય કે હિંદુનું હોય, પેશવાઈ હોય કાંવા (અહમદ) નગરના બાદશાહનું હોય, એ રાજ્યો તુટીને હવે ઇંગ્રેજી સત્તા થઇ છે. અર્થાત્ તે લોકો પોતાનો ફાયદોજ કરેછે, પછી તેને માટે તમે બુમો શામાટે પાડોછો? એ થવાનુંજ. એવું કેટલાએકનું કહેવું છે. તમારી આ બુમ એ માત્ર સરકારને દુભવવા માટે સરકારનું મન એક પ્રકારે વિકારવશ કરવાનાં કારણરૂપ થાયછે તે માટે આ બુમો પાડતા નહીં, અને તેઓ જે કંઈ આપે તે ગુપચુપ લ્યો. ચોથીયું રોટલો આપે તેનો આનંદથી સ્વિકાર કરો, અને તેઓનો આભાર માનો, એવું કેટલાક લોકોનું કહેવુંછે. મ્હને આ કથન પસંદ નથી.

મ્હારૂં કહેવું એવું છે કે, સરકાર—ગમે તે કાં ન હોય—ઇંગ્લંડના હોય, ગમે તે હોય; સરકારને એક પ્રકારનું કર્તવ્ય છે. સરકારને એક પ્રકારનો ધર્મ છે. એક પ્રકારની જવાબદારી તેઓનાં અંગપર છે, સરકારતે જવાબદારી પ્રત્યે જ્યારે આંખ આડા કાન કરે ત્યારે તે સરકારજ નથી, એમ હું કહું છું. સરકારનો જે

અધિકાર છે, સરકારની અંદર લોકોપર જે કંઇ હકુમત છે, પછી તે લડાઇ કરીને મેળવેલી હોય કિંવા લોકોએ આપેલી હોય......પરંતુ સરકારને કર્તવ્ય બજાવવાનું છે. તમને મ્હને કર્તવ્ય છે તેવીજ રીતે જેને સરકાર કહેછે તેને પણ કર્તવ્યછે. તેમણે અમુક કાર્યો કરવાંજ જોઇએ. તમારી આગળ સરકાર સારીછે, એમ કોઇ પ્રતિપાદન કરેછે ત્યારે તેઓ શું બતાવે છે? આ આપણી સરકારે સડકો બાંધી, આગગાડી બનાવી, તારયંત્રો બનાવ્યા, પોસ્ટ ઓફીસો કહાડી; આ તમારી સગવડ કરી નથી કે? અને તમે શામાટે સરકારને નામે બુમ પાડોછો? એવો હમ્મેશ પ્રશ્ન પુછાયછે. આ બાબતો કરી નથી એવું મ્હારૂં કહેવું નથી; પરંતુ કર્યું તેટલું પુરતું નથી. આ બાબતો કરીછે, સારી કરીછે, અગાઉની સરકારોએ કરી હોત તેના કરતાં ઈંગ્રેજ સરકારે વિશેષ સારી કરીછે, તે તેને ભૂષણારૂપ છે. પણ જે બાબતો સરકાર કરતી નથી તે બાબતો અમે ન કહીયે કે શું? પરંતુ જે કરી નથી, જે કરવાની ઇચ્છા અદ્યાપી દેખાતી નથી તેનું શું? અનેક રીતે કહ્યાં છતાં તે લોકોનું લક્ષ તે પ્રત્યે જતું નથી.

ઇંગ્રેજી પ્રજાની જે સત્તા અમારા દેશપર છે તે સત્તા કાયમ રાખીને તેને કંઇપણ ઇજા કર્યાવિના આપણે કંઇ કરી શકીયે તે કરો. એમ કહેવામાં કંઇપણ કોઇ પણ જાતનો રાજદ્રોહ થતો નથી. ઇંગ્રેજ લોકોની સત્તા જે આપણા પર છે તે જોઇએ છે. પણ વચમાં આ કોઠારીઓ છે તે અમારે નહી જોઇએ. ધાન્ય યજમાનનુ છે, સામગ્રી યજમાનની છે, પરંતુ વચ્ચે આ કોઠારીનાં પેટમાં દુઃખે છે તે માત્ર કહાડી નાંખો; અને તે અધિકાર લોકોને આપો. એટલે લોકો પોત પોતાના ઘરની રીતી પ્રમાણે વ્યવસ્થા તપાસશે. એ પ્રકારનુ સ્વરાજ્ય અમે માગીએ છીએ.

સ્વરાજ્ય એટલે ઇંગ્રેજ સરકાર કહાડી નાંખો, બાદશાહની સત્તા કહાડી નાખો, અમારા એકાદા સંસ્થાનની સત્તા તેને સ્થાને લઇઆવો—એવો સ્વરાજ્યનો અર્થ નથી. સ્વરાજ્યનો અર્થ એવો છે કે અમારે દેવના પુજારી કહાડી નાખવાનાં છે. દેવ રાખવાનાં છે. આ પુજારી નહી જોઇએ. બીજા અમારામાંના પુજારી નીમો એવું અમારૂ કહેવુ છે. આ જે વચ્ચે કલેકટર કમિશનર વિગેરે લોક આવ્યા છે તે નહી જોઇએ. હાલ તમારીપર સત્તા કોણ ચલાવે છે? બાદશાહ આવીને તે

ચલાવતા નથી. તેઓ વિલાયતમાં છે, તેઓને કંઇક વાતો જણાવીએ તો તમારૂં કલ્યાણ થાય, એવી તેઓની ઇચ્છા છે, એમ લાગે છે. ત્યારે તમારૂં કલ્યાણ કેમ થતું નથી ?

સ્વરાજ્ય શબ્દનો અર્થ ઉપર કહ્યા પ્રમાણે, આપણા બાદશાહ કાયમ, ઇંગ્રેજ લોકોની સત્તા કાયમ, અને બાકીની વ્યવસ્થા કરવાનો અધિકાર પૂર્ણપણે લોકોનાં તાબામાં હોય, એ સ્વરાજ્યનું લક્ષણ છે. અમે જે માગીએ છીએ તે કંઇ ઇંગ્રેજ સરકારની સત્તા કમી કરો, ઇંગ્રેજ સરકાર જાય અને આ ઠેકાણે જર્મન સરકાર આવે, એમ માગતાં નથી. હાલના યુદ્ધવડે તેનાથી વિરૂદ્ધ સાબીત થયું છે, અને તે સર્વ જગતે જોયું છે. આપણી રાજનિષ્ઠા ઇંગ્રેજ સરકાર પ્રત્યે હોવી જોઇએ, એવી અમારી બુદ્ધિ અમારૂં રક્ત રેડીને અમે પૂરવાર કરી છે. એનાથી વિશેષ પૂરાવો કોઇ પણ મનુષ્ય આપી શકશે એવું મ્હને લાગતું નથી.

ત્યારે આજ એ વાત નિઃસંશય છે કે આ ઠેકાણે અમારે ઇંગ્રેજનું જ રાજ્ય જોઇએ છે, અને તે પ્રમાણે અમે પ્રયત્ન કરીએ છીએ; પછી જ્યારે એવી સ્થિતી છે તો આ વચલા જે લોક

નિમેલા છે તે લોકોને કહાડી નાંખીને ઇંગ્રેજી સામ્રાજ્યમાં અન્ય ઠેકાણે લોકોને જે હક્ક છે તે અમને શા માટે ન મળે? અમે તેઓ કરતાં શૌર્યમાં ઓછા નથી, વિદ્યામાં ન્યૂન નથી, અમારા અંગમાં કર્તૃત્વ છે, એટલું છતાં એ હક્ક અમને કેમ મળે નહીં, એક બે માણસની નિમણુંક કરવાથી કંઇ અમારૂં સમાધાન થવાનું નથી.

આ પદ્ધતિ કોણે કહાડી? તે બાદશાહે કહાડી નથી. રાણીનું જે જાહેરનામું જે, પ્હેલાં પ્રસિદ્ધ થયું છે તે જાહેરનામું એક તરફ (એક જાતનું) અને હાલની પદ્ધતિ એક તરફ (બીજી જાતની). હાલ અમારા હાથમાં અમારૂં કલ્યાણ કરવાનું કંઇ રહ્યું નથી. અમને જો એમ લાગે કે અમુક એક પરદેશી માલ આવે છે, તેનીપર જકાત બેસાડીને સ્વદેશી માલને ઉત્તેજન આપવું, તો તે અમારા હાથમાં નથી, અમને લાગે કે દેશમાં અમુક ઉદ્યોગ ધંધા જોઇએ છે, તે અમે શરૂ કરીએ, બીજા દેશમાંથી પૈસા આપીને શિક્ષક બોલાવીએ તો તે વાત અમારા હાથમાં નથી. આ કેટલી ન્હાની બાબત છે! સર્વ લોકોને લખતાં વાંચતાં આવડવું જોઇએ. મુસલમાન

હોય, કોઇ પણ ધર્મનો હોય, કોઇ પણ જાતીનો હોય. તેને થોડું કે ઘણું લખતાં વાંચતાં આવડવું જોઇએ; આ બાબત હવે આખી પૃથ્વીપરના સર્વ લોકોને કબુલ થઇછે. આ સંબંધી હવે કંઇ શંકા નથી. લખતાં વાંચતાં આવડવાથી મનુ-ષ્યને કંઇ પણ ફાયદો થાય છે, એ કંઇ કોઇને નવેસરથી કહેવાની જરૂર નથી.

ત્યારે તે વાત અત્રે કેમ બનતી નથી. પૈસા નથી તેથી આ સબબ કોણ રજુ કરે છે? આ સબબ અધિકારી વર્ગ આપે છે. તેઓનો પગાર રૂ. ૨૫૦૦) હોય છે અને તેના ૩૦૦૦ કરવા હોય તો પૈસા છે આજ ૫૦ વર્ષે આ બાબતો આપણા લક્ષમાં આવી. ૧૯૦૬ ની સાલમાં જે વેળા કલકત્તામાં કૅાંગ્રેસ મળી તે વેળા દાદાભાઈ નવરોજજીએ પોતાનો પચાશ વર્ષનો અનુભવ સર્વને કહ્યો, કે આ જે વ્યવસ્થા છે, આ જે કંઇ એક પ્રકારનો અન્યાય હિંદુસ્થાન દેશમાં થાય છે તેનો પ્રતિકાર થવા માટે લોકોના હાથમાં સત્તા જવા શિવાય અન્ય માર્ગ નથી, અને આ સત્તા જ્યાંસુધી તમારા હાથમાં આવશે નહી, ત્યાંસુધી તમારો ભાગ્યોદય પણ થશે નહી; પણ જે બાબતો વ્યવહારની છે, વ્યાપારની

છે, ધર્મની છે, સમાજની છે તે બાબતો અમારે કરવી જોઇએ; તે બાબતો કરવાની સત્તા અમારા હાથમાં ઓછી કે વધારે આવ્યા વિના-અંતે પૂર્ણ આવવી જોઇએ-પૂર્ણપણે અમારા તાબામાં આવ્યા વિના અમને કોઇ પણ રીતે શાંતિ અને સમૃદ્ધિનો, ભાગ્યોદયનો, લાભનો, ઉત્કર્ષનો કાળ આવવો અશક્ય છે. અન્યના મુખથી કોઇ પાણી પી શકતું નથી. તે આપણેજ પીવું જોઇએ.

તમને આ હક્ક કંઇ તરવાર લઇને લેવાનું કોઇ કહેતું નથી. પણ હાલ પ્રજાની બુદ્ધિ બદલાઇ છે. હિંદુસ્થાનથી ઇંગ્લાંડને કંઇ મદદ થઇ શકેછે. હિંદુસ્થાન સુખી હોય તો ઇંગ્લાંડને પણ એક પ્રકારનો વૈભવ, એક પ્રકારની શક્તિ, અને એક પ્રકારે મ્હોટાપણું આવી શકેછે. આ જાગૃત થયેલી બુદ્ધિનો જો આ વેળા લાભ લીધો નહી તો આવી તક કંઇ પુનઃ આવવાની નથી.

આ આધિકારી લોકોને આ વાત સારી લાગતી નથી. તેમાં કોનું નુકસાન છે? બાદશાહનું નથી, પણ અધિકારીવર્ગનું છે. ત્યારે તેઓને આ વાત ખરાબ લાગેછે. અને હાલ તેઓ એવો ઉપદેશ કરેછે કે તમે સ્વરાજ્યને

પાત્ર નથી; તેથી અમે અત્રે આવ્યા છીએ; જાણે કે તેઓ જયારે હિંદુસ્થાનમાં ન્હોતા, ત્યારે હિંદુસ્થાનમાં કોઈપણ સ્થાને સ્વરાજ્ય ન્હોતું; અમે સર્વ જંગલી હતા, અને એકમેકનું ગળું કાપવા પ્રવૃત્ત થયા હતા. પેશ્વાઇમાં રાજ્યવ્યવસ્થા ન્હોતી, મુસલમાનીમાં રાજયવ્યવસ્થા ન્હોતી, અમને કંઈ રાજ્યકારભાર તપાસતાં આવડતો ન્હોતો, લોક સુખી કેવી રીતે રહે એ અમને સમજાતુ ન્હોતું, નાના ફડનવીસ મુર્ખ હતો, મલીકઅંબર મુર્ખ હતો, અકબર, ઔરંગજેબ મુર્ખ હતા, એટલે અત્રે તેઓ અમારા કલ્યાણાર્થે આવેલા છે, અને તમે હજી બાળક છો.

બાળક છો, એ પણ ઘડીભર કબુલ કર્યું. હવ પણ તમે મ્હોટા કયારે થવાના છો ? કાયદામાં ૨૧ વર્ષનાં થયાં કે મ્હોટા કહેવાયછે. તેઓએ ૫૦ વર્ષ અમારા પર રાજ્ય કર્યું, તોપણ અમે મ્હોટા થઈ શકયા નહી. ત્યારે તેઓએ ૫૦ વર્ષ કર્યું શું ? જો હિંદુસ્થાનના લોક બાળક હતા તો તેઓને ડાહ્યા બનાવવાનું કાર્ય કોનું હતું ? તેઓનું કાર્ય હતું. રાજ્યકર્તા તેઓ હતા મ્હારૂં તો એમ કહેવુ છે કે એ કામ તેઓએ કર્યું નહી—ત્યારે અમે બાળક છીએ. એટલુંજ નહી—પણ તેઓ

રાજ્ય કરવાને નાલાયક છે. જે લોકોને ૫૦ વર્ષમાં પોતાની પ્રજા સુધારતાં આવડ્યું નહી તેઓએ પોતાનો અધિકાર છોડીને અન્યના તાબામાં આપી દેવો, એજ સારૂં. લોક આપણને કહે છે કે તમે પાત્ર થયા નથી, તેમાં આપમતલબીપણું છે. આ કથન ખરૂં હોય તો તેઓની એક પ્રકારની નામોશી છે; તેઓ નાલાયક ઠરે છે; અને ખોટું હોય તો આપમતલબીપણાનું છે. આ શિવાય આપણાથી તેનાપરથી બીજુ કોઇપણ અનુમાન થઇ શકતું નથી. અમે નાલાયક છીએ એટલે શું ? થયું છે શું અમને ? મ્યુનસીપાલિટીની વ્યવસ્થા અમારી કરેલી ચાલે છે; કોઈ વિલાયતથી પાસ થઇને આવી કલેકટર થયો તો ચાલે છે. તેઓ કામ કરે છે, સરકાર તેઓની શિફારસ કરે છે; અને સ્વરાજ્યના હક્ક લોકોને આપવાની વાત આવે ત્યારે તમે નાલાયક છો; આવી રીતે સ્પષ્ટપણે સર્વ લોકોને કોટ્યાવધિ લોકોને નાલાયકીનું સર્ટિફીકેટ આપવું, એટલે પોતાની નાલાયકીનું પ્રદર્શન કરવાજેવું છે.

સ્વરાજ્ય પર આક્ષેપ કરવામાં આવેછે. પ્રથમ વાત મ્હેં કહી કે એકદમ સર્વ પ્રજાને નાલાયક ઠરાવેછે. પરીક્ષા ક્યો કહીએ ત્યારે પરીક્ષા

પણ લેવાની નહી. નાલાયક નાલાયક એટલે શું ? એવી રીતની હાલ પતરાજી ચાલી છે, તે ચાલવા ન દેતાં પૂર્ણ દૃઢતાથી તમે માગવા તૈયાર છો કે નહી, એ મ્હારે પુછવાનું છે. તમે જો માગવાને તૈયાર નથી, તમે જો આ માટે આગ્રહ ધરશો નહી, હાલની તક તમે વ્યર્થ જવા દેશો, તો આવી તક ફરી ૧૦૦ વર્ષમાં આવવાની નથી. ત્યારે તમારે તૈયાર રહેવું જોઇએ. મ્હને માલુમ છે કે તૈયાર થઈને તમે જરા જોરથી બોલશો, તો એકાદ પોલીસ સીપાઇ કહેશે અરે ! નહી કહે એમ નહી; પરંતુ તે સહન કરવું જોઇએ. જો તમે નિશ્ચયથી, ઐક્યથી, સર્વજાતિના સર્વ ધર્મના લોક એકત્ર થઇને આ માગણી સરકાર પાસે કરશો, આગ્રહ ધરશો, આ માટે જે કંઇ ખરચ કરવો પડે તે કરવા તૈયાર થશો અને એ માગણી પ્રમાણે મળ્યા વિના અમારી તૃપ્તિ થવાની નથી, સંતોષ મળવાનો નથી, એવું સરકારનેજ નહીં પરંતુ સર્વ જગતને જાહેર કરશો, એટલી દૃઢતા જો તમારા અંગમાં હશે તો મ્હારી ખાત્રી છે કે પરમેશ્વરની કૃપાથી તમારી માગણી પ્રમાણે જલદી મળ્યા વિના રહેશે નહી.

તમારા નિશ્ચયનું ફળ છે. ધર્મમાં શું કે રાજનીતિમાં શું નિશ્ચય જોઇએ; અને તે મનનો નિશ્ચય હિમ્મત વિના આવતો નથી, શું થશે? એમ કહેવું પરવડશે નહી. સારૂં થાય કે ખરાબ થાય, એજ અમારે જોઇએ, એજ અમે માગીશું, તેને માટે અમે પૈસા એકઠા કરીને ખર્ચ થશે તે કરીશું, શ્રમ પડશે તે સહન કરીશું; અમારો આ માગણી પૂર્ણ થયાં પર્યંત અમે આ હિલચાલ બંધ કરવાનાં નથી; અમારી હયાતીમાં આ કામ પૂર્ણ નહી થાય તો અમારા બાળબચ્ચાં પણ હિલચાલ કાયમ રાખશે એવી જ્યારે નિષ્ઠા આ કાર્યપર હોય ત્યારેજ ફળ મળે છે. નિષ્ઠા વિના પરમેશ્વર તરફથી ફળ મળતું નથી. રાજા તરફથી મળતું નથી. આ લોકમાં નહીં અને પરલોકમાં નહી. આ નિષ્ઠા જો તમારામાં નહી હોય તો આવી રીતે પ્રયત્ન જારી રાખ્યા છતાં પણ તેમાથી કંઈ ફળપ્રાપ્તિ થશે નહીં. નિષ્ઠા પ્રથમ જોઇએ. આપણને જે વાતો ખરી લાગે છે તે વાતો પ્રતિપાદન કરવાને તે કહેવાને, જણાવવાને, અધિકારીઓને કહેવાને, કિંબહુના બાદશાહને પણ કહેવાને અમારે તૈયાર રહેવું જોઇએ. બાદશાહે લોકોના હાથમાં અધિકાર

આપવો જોઇએ. અને હિંદી પ્રજામાં અને ઈંગ્રેજી પ્રજામાં, ગોરી અને કાળી પ્રજામાં કોઈ પ્રકારનો ભેદ ન રાખતાં........(ન રાખવો જોઇએ). તે જેમ બાદશાહની પ્રજા છે તેમ અમે પણ પ્રજા છીએ. તે જેટલી સુખી છે તેટલું અમને પણ સુખ થવું જોઇએ. આ સર્વની કૂંચી જે હાલ કેટલાએક લોકોએ, શાણા, વિદ્વાન, વિચારવાન પુરૂષોએ જે ઠરાવી છે, તે સ્વરાજ્ય છે. તેનો સમય આજ આવી લાગ્યો છે.

વ્યાખ્યાન ૩ જું.

(તા. ૧-૬-૧૯૧૬ ની દિને અહમદનગરમાં આપેલું વ્યાખ્યાન.)

સાધારણ રીતે મ્હારો મત એવો છે કે આપણે જે કંઇ સુધારા જોઇએ છે તે સ્વરાજ્યના સુધારા છે.

તમે કદાચ વૃદ્ધ સ્ત્રીની વાત જાણતા હશો, તે એ છે કે એક વૃદ્ધ સ્ત્રીને દેવતા પ્રસન્ન થયા પછી તેણે શું માગવું તેનો વિચાર કર્યો, અને દેવતા પાસે એવું વર માગ્યું કે, દેવતાએ મ્હને એવું વર આપવું કે મ્હારા પૌત્રને સોનાની થાળીમાં જમતો હું પ્રત્યક્ષ જોઉં. એટલે તે ત્યાંસુધી જીવતી રહે, છોકરા થાય, સંપતિ મળે વિગેરે વિગેરે—આ એક ન્હાના વરમાં સર્વ અર્થ એક સ્થાને આવેછે, તેવીજ સ્વરાજ્યની વાત છે.

સ્વરાજ્ય જો ન મળ્યું તો ઔદ્યોગિક ઉન્નતિ થવાની નહીં સ્વરાજ્ય ન મળ્યું તો કોઇ પ્રકારનું શિક્ષણ પ્રાથમિક કે ઉચ્ચ કોટિનું, પ્રજાને ઉપયુક્ત એવું શિક્ષણ મળવું શક્ય નથી. સ્વરાજ્ય જો મળ્યું નહીં તો માત્ર સ્ત્રીશિક્ષણ પણ વધારીને ચાલવાનું નથી. ઔદ્યોગિક સુધારણા કરીને ચાલવાનું નથી, સામાજિક સુધારણા કરીને પણ ચાલવાનું નથી. આ સર્વ સ્વરાજ્યનાં અંગ છે.

સત્તા પ્રથમ, અને જે સ્થાને સત્તા ત્યાં શાણપણ; શાણપણ સત્તા વિના નથી; અને હોય તોપણ તે નિષ્ફળ જાયછે. કોઇ પણ પ્રજાને આ સિદ્ધાંત ખાસ કરીને કહેવાની આવશ્યકતા નથી; પરંતુ આપણા લોકોને આ બાબત વિશેષ કરીને સમજાવવી પડેછે.

સ્ત્રીશિક્ષણ નહી જોઇએ એમ હું કહે તો નથી, પણ આ હિલચાલ બંધ કરવાના હેતુથી, તે તરફ વળો એમ અમને કહેવામાં આવેછે, તે વેળા અમારૂં એમ કહેવું છે કે પ્રજાને મૃત કરવાનો આ ઉપાય છે, તમારા શરિરમાં જો કૌવત નહીં હોય, તમારાં અંગમાં એકાદ બાબત પ્રાપ્ત કરી લેવાની ધમક નહી હોય, તો શીખેલી પત્નિ લાઇને તેને પેટે જે સંતાન થશે તે પણ તેવુંજ થશે, અને તે તમારો પુત્ર કર્તવ્ય બજાવવા કંઇ પ્રયત્ન કરશે એમ કહેવું એ કેવળ મુર્ખપણાનું છે. તમારે પોતાના પગ ઉપર ઉભું રહેવું જોઇએ.તમારે આ બાબતો કરવી જોઇએ, અને તેમાંની-મુખ્ય બાબત તે પ્રથમ કરી લેવી જોઇએ. જેઓએ આજ ૫૦ વર્ષ પ્રયત્ન કર્યા તેઓનો એવો અનુભવ છે કે સ્વરાજ્ય, એ સર્વની ચાવી છે. અને તે જો તમારા હાથમાં

આવી નહી તો પરસ્પુરણ પ્રયત્ન કરીને કહેવું કે આ સુધારણા અમે કરીએ છે તે વ્યર્થ. સ્વરાજ્ય એટલે શું એ કાલે કહ્યું. સ્વરાજ્ય એટલે ઇંગ્રેજોને કહાડી મુકવાના નહી; રાજા કોઈપણ હશે તે ચાલશે. રાજાથી અમારે કંઇ કરવાનું નથી. અમારા હક્ક અમને મળે એટલે થયું. અને તે કોઇ પણ રાજા હોવા છતાં મળી શકે છે. ઇંગ્લાંડમાં રાજા છે, પરંતુ ઇંગ્રેજ લોકોને હક્ક છે કે નહી ? ઇંગ્લાંડનો રાજા તેજ અમારો બાદશાહ; ત્યારે ઇંગ્લાંડમાં તેનું રાજાપણું કાયમ રહીને જ્યારે ઇંગ્રેજ લોકોને સ્વાતંત્ર્યના હક્ક મળેછે તો હિંદુસ્થાનમાં તેજ રાજા બાદશાહ તરીકે કાયમ રહીને બ્રિટિશ નાગરિકત્વના હક્ક અમને મળવામાં અડચણ શું ? કોઇ કોઇનું એમ કહેવું છે કે ખાવાને તો દે છે કે નહી ? કોઇને મારતા નથી; પશુ પક્ષીને સુદ્ધાં ખાવાને મળેછે; ખાવાને મળવું એ કંઇ પુરૂષાર્થ નથી "काकोपि जीवति चिराय बलिं च भुंक्ते" કાગડો પણ જીવેછે અને બલિ ખાયછે. કાગડો પોતાનો ઉદરનિર્વાહ કરેછે. તેને કંઇ ખેતર ઉગાડવું પડતું નથી. રોજ તેને રાંધેલો ભાત ખાવાને મળેછે. ઉદરનિર્વાહ કરીને પેટ ભરીને રાજાએ

બાંધી દીધેલ મર્યાદાની અંદર, તેણે જે સ્થાનો ખુલ્લા મુકયાં હોય તે સ્વિકારીને તેનો હુકમ માનવો, અને તેના તંત્રપ્રમાણે ઉદરનિવાહ કરવો એમાં હું કંઇ પુરૂષાર્થ સમજતો નથી. પશુ અને મનુષ્યનો આ સમાન ધર્મ છે. મનુષ્યમાં જો કંઇ મનુષ્યપણું હોય તો અમારી બુદ્ધિ, અમારી કુશળતા, અમારી એકંદર હિમ્મત, બહાદુરીને કંઇ પણ મોકળો પ્રદેશ જોઈએ કે નહીં? હિંદુસ્થાન માટે તેવું ક્ષેત્ર ખુલ્લું નથી. તેને માટે જો તમારૂં કંઇ કર્તવ્ય હોય તો પ્રથમ કર્તવ્ય એ કે આ સત્તામાંથી કંઇક અંશ તમારા તાબામાં લ્યો. એવા પ્રકારની ઉમેદ જો ન ધારણ કરી તો ઉત્તરોત્તર સૃષ્ટિ-નિયમ પ્રમાણે એવી જે કંઇ મનુષ્યમાં ઉમેદ કિંવા બુદ્ધિ હોય છે તે કમી કમી થતી જશે; તેના પ્રમાણમાં અધિક અધિક પશુની સમાન-તામાં આવતા જશું.

સ્વરાજ્ય એટલે શું ? અને તેનાથી શું થશે ? સ્વરાજ્ય એટલે શું? એક કલેકટર કાઢીને તમારો મુકયો એટલુંજ નહીં. તે આપે તો તે પણ જોઇએછે. અમુક મનુષ્ય કાઢો, અમુક ઠેકાણે અમુક વ્યવસ્થા રાખવી એમ કહેવામાં કંઇ હર-

કુત નથી. કદાચિત્ ગોરો માણસ પગાર આપ-વાથી આપણો નોકર થશે. સારો હશે તો અમે રાખશું, પણ વ્યક્તિનો વાદ નથી. પ્રજાનો વાદ છે. સત્તા હાથમાં હોવા વિના બીજો કંઇ માર્ગ નથી. તે સત્તા એકવાર આપણાં હાથમાં આવશે તે સમયે આપણે હજારો બાબત કરી શકશું. ઘોડા ગામમાં આવેલી એક દારૂની દુકાન બંધ કરાવવાનો એવડો મોટો પ્રયત્ન પુનામાં થયો હતો; આ દુકાનથી સરકારને એક બે હજારની પ્રાપ્તિ હશે; પરંતુ તે દુકાન કાઢી નખાવવાનું અમારા તાબામાં નથી: અમુક સ્થાને દારૂની દુકાન કાઢવી કે નહી કાઢવી તેને વાસ્તે એટલો બધો પત્ર વ્યવહાર (correspondence) શા માટે?

મ્હને લાગે છે કે એને માટે જેટલા કાગળ વપરાયા હશે તેટલો દુકાનનો વર્ષનો નફો નહીં હોય. હાલની વ્યવસ્થામાં પરિશ્રમ પડે છે તે બંધ થાય, આ જહાંગીરી બંધ થાય, અને તે સત્તા અમારા હાથમાં આવવી જોઇએ.

સત્તા અમારા તાબામાં આવવાથી અમારાં અંગમાં રહેલા વડિલોપાર્જિત ગુણનો ઉત્કર્ષ થશે તે ગુણ કોઇ પણ રીતે ઉપયોગમાં લાવવાને અમને માર્ગ જડશે. સ્વરાજ્ય સ્વરાજ્ય એટલે

બીજું કંઈ નહી. થોડું કાં ન હોય ? ઘરમાં બેઠા કંઇ પણ ધંધો કર્યો, બે પૈસા મેળવ્યા, બાલ-બચ્ચાંનું પેટ ભર્યું એ એટલું પુરતું છે. હવે સ્વરાજ્યનો પરિશ્રમ શાને માટે ? એનો ઉત્તર એટલોજ છે કે જે એક પ્રજાસંબંધી બુદ્ધિ આપણા કરતાં કંઇક અધિક આ જગતમાં છે, આપણી એક વ્યક્તિ કરતાં વધારે વ્યક્તિના સમુદાયનો લાભ કરવાનું જે એક અધિક કર્તવ્ય છે તે કર્તવ્યનું તમને વિસ્મરણ થતું જાયછે. એક સમય એવો હતો કે મહારાષ્ટ્રના મહા પુરુષોની પરંપરામાં એવા સમર્થ પુરુષો હતા કે જેને આદર્શોની જાગૃતિ હતી:; પરંતુ દૈવયોગે આ મનુષ્ય સ્વભાવ ટકયા નહીં. અમારૂં કામ જો બીજો કરવા લાગે તો અમે કહીએ છીએ સારું થયું, કામ થાય એટલે બસ. પણ કયાં સારું કહેવું અને કયાં નહી તેસંબંધી વિવેક-બુદ્ધિ માત્ર અમારામાંથી ચાલી ગઇ છે.

જે પ્રમાણે પોપટને પિંજરામાં રાખેછે તે-પ્રમાણે તમારી સ્થિતી થઇછે. એક વાત કેસરીમાં પ્રસિદ્ધ થઇ હતી. પિંજરામાં રાખ્યા-સંબંધી એવી એક વાત રવિંદ્રનાથ ટાગોરે પોતાના આત્મચરિત્રમાં લખી છે. પિંજરામાં

રાખેલા એક પોપટ અને બ્હારના એક પોપટ એ બેનો સંવાદ આમાં આપેલો છે. બ્હારના પોપટે પિંજરાના પોપટને કહ્યું કે બ્હાર એવી મજા છે, અત્રે ફરવાનું મળેછે, ગમે ત્યાં જવાય છે. મરજી પડે ત્યારે ખાવાનું મળેછે, આ આનંદ તને કયાં છે ? પિંજરામાંના પોપટે ઉત્તર આપ્યો કે ભાઇ તું કહેછે તે ખરૂં છે; પરંતુ આ સોનાની સળી બ્હાર ગયા પછી કયાં મળનાર છે ? તેવી અમારી અવસ્થા થઇ છે. સ્વરાજ્ય મળ્યું તો ચલાવશો કેમ ? કોઇ દેતું નથી અને તમારે કાળજી પડીછે કે સ્વરાજ્ય મળ્યું તો અમે ચલાવશું કેમ ? અમે લાયક નથી ? તે પોપ-ટને બ્હાર જવાથી તે પિંજરૂ અને બેસવાને સળી વિગેરે કેમ મળશે ? તેજ અમારી અવસ્થા થઇછે. આ અવસ્થા સ્વભાવક નથી કૃત્રિમ છે.તે પોપટને જેવી રીતે ધણા વર્ષ પિંજરામાં પુરી રાખવાથી એવી ભાવના ઉત્પન્ન થઇ તેમજ આ અધિકાર અમારા હાથમાંથી જવાથી અમને પણ તે ભાવના ઉત્પન્ન થઇ. આ અમારી મૂળની સ્વભાવિક-મનુષ્યની સ્વાભાવિક ભાવના નથી. જેમ પોપટની તે સ્વાભાવિક ભાવના નથી તેમજ અમારી એ સ્વાભાવિક ભાવના નથી, એ પ્રથમ લક્ષમાં લેવું જોઇએ.

જે અંગપર કામ પડેછે તે કરવા અમે તૈયાર થઇએ છીએ. તે પ્રમાણે જે લોક તૈયાર હતા તેઓના અમે વંશજ છીએ. અને તેઓના જો તમે ખરા વંશજ હો તો તે સંધિ મળતાં તેઓના ગુણ તમારા અંગમાં પ્રકટ થવા જોઈએ, અને પ્રકટ થશે એવા ભરોસાથી તમારે તમારે ઉદ્યોગ કરવો જોઇએ એવું મ્હારુ કહેવું છે. અનુવંશિક સંસ્કારની કંઇ કીંમત હોય તો આપો, નહીતો અમુકના પૌત્ર પ્રપૌત્ર એ માત્ર કહેવાનું છોડીદો. હાલ આપણે ત્યાં પુષ્કળ સરદાર છે, તેઓ કહે છે અમારા દાદાઓ સરદાર હતા. તેઓના અંગમાં તેઓના રક્તનો ગુણ આવેલો છે; પરંતુ તેઓએ (દાદાઓએ) મેળવેલાં વતન બચાવવા માટે તેઓ સાહેબની કોઇપણ રીતે ગમે તે રીતે સેવા કરેછે. ઠીક. હું કહું છું કે તેઓ સરદાર છે તેથી એમ કરે છે. પરંતુ તમે અમે જેને કંઇ મેળવવાનું નથી, તેણે માત્ર તેઓને પગલે શા માટે ચાલવું જોઇએ ?

એવા પ્રકારનો જે દેશપર એક પડછાયો પડયો છે, તે છાયામાંથી આપણને છુટવાનું છે; એ ગ્રહણ છે. ચંદ્રને ગ્રહણ લાગે એટલે તે છુટવા માટે દાન કરેછે. તમને જે ગ્રહણ લાગ્યું છે તે

છુટવા માટે એક પૈ પણ ખર્ચવા તમે તૈયાર નથી; કિંવા તેને માટે પગલું ભરવા તૈયાર નથી, ચંદ્રને ગ્રહણ લાગે કે અગાઉના બ્રાહ્મણો જપ કરતા હતા. તમે કંઈ જપ કરોછો કે? તેને માટે પરિશ્રમ કરોછો કે? તેને માટે કોઇને બે પૈસા આપવા તૈયાર છો કે?

તમારું જે કંઇ છે તે તમારે જોઇએ છે એમ નિશ્ચયથી કહેવા તૈયાર થવું જોઇએ. જ્યાંસુધી તમારા મનમાં નિશ્ચય નથી ત્યાંસુધી કોઈ પોલીસનો સીપાઇ આવ્યા બરોબર "કેમ તિલકના વ્યાખ્યાનમાં ગયો હતો કે?" હા પાછળથી ગયો હતો દૂર બેઠો હતો, મને બધું સંભળાયું નહીં." પોલીસ અમલદારે જોયું હોય છે; ના કહી શકાતા નથી. એવા પ્રકારની તમારા મનમાં બિહક શા માટે? અમને સ્વરાજ્ય જોઇએ છે એમ કહેવામાં શું ડર છે?

ઉડાવવાથી કોઇપણ દેવી પ્રસન્ન થતી નથી. તે દેવીને તમારા મનમા શું છે તે જ્ઞાત છે, અને આ સર્વ જ્ઞાતા દેવીઓમાં સ્વતંત્રતાની દેવીનો આ વિષયપર ખાસ કટાક્ષ છે, તમારે જોઇએ તે માંગો અને તે આપશે, કદાચ્ એક બેવાર ના કહેશે; કેટલી વાર ના કહેશે? તેમની

ખાત્રી થવી જોઇએ કે આમાં ઉડાવવાની વાત નથી, યત્ન કર્યાવિના ઉપાય નથી, એવી તેની ખાત્રી થવી જોઇએ.

તમારામાં કંઇપણ દેખાય ત્યાં સુધી ભિતી દેખાડવી એ દરેક દેવીનું કામ છે. આપણા યોગ-શાસ્ત્રમાં જોતાં દેવીની સાધના કરવી જોઇએ તેઓ ભીતિ દેખાડે છે; સાધનામાં સફળતા મળી એટલે સારૂં થયું. ભીતિની દરકાર કર્યાવિના આપણે આપણું કાર્ય નિશ્ચયથી કર્યું તો યોગ-શાસ્ત્રમાંની દેવી આપણને પ્રસન્ન થાયછે. એ નિયમછે. એ ન્યાય છે. રાજકીય બાબતમાં પણ બીજો ન્યાય નથી, માર્ગ નથી. અમારે તે જોઈએ છે તે (સ્વરાજ્ય) પ્રાપ્ત કરી લેશું અને તે મળ્યાવિના અમે અમારો ઉદ્યોગ છોડશું નહી, એવી દૃઢ ભાવના તમારામાં હોવાવિના આ વાત કંઈ પ્રાપ્ત થવાની નથી. આ ભય પાછળ રહેશે, પોલીસ પાછળ રહેશે, સી. આય. ડી., કલેકટર પાછળ રહેશે અને આખરે તે બાબત પ્રાપ્ત થશે, તેઓ બ્હીવરાવે તેનાથી ડરતાં નહી. કિંબહુના એવું સમજવું જોઇએ કે આ એનું એક નિશ્ચિત પરિણામ છે. ઈંગ્રેજીમાં એવી એક કહેવત છે કે અંધારામાંથી ગયા શિવાય પ્રકાશ

દેખાય કેમ ? સૂર્યને પ્રભાતે ઉગવા માટે અંધારામાંથી જવું પડેછે. સામાન્ય લોકોની સમજ કહુંછું. શાસ્ત્રની સમજ કહેતો નથી. અંધારામાંથી ગયાવિના પ્રકાશની પ્રાપ્તી થતી નથી. આ આંચમાંથી ઉપદ્રવમાંથી અને ધમકીમાંથી બ્હાર પડ્યા શિવાય સ્વતંત્રતાની પ્રાપ્તિ નથી. નિશ્ચય જોઈએ છે. સ્વરાજ્યએટલે શું એ મ્હેં આપને કહ્યું.

મ્હારા મિત્ર કેલકરે કહ્યુંજ છે કે સ્વરાજ્ય એટલે ઇંગ્રેજ લોકોને કહાડી મુકી આપણી સત્તા તે સ્થાને સ્થાપિત કરવાની નથી; પણ પ્રજાના હક હાથમાં લેવા એ છે; ઈંગલાંડને આ એક પ્રજાને ગુલામ રાખ્યાથી કંઇ લાભ છે કે ? આનો જો બરોબર વિચાર કર્યો તો આજ એકંદર જગત્‌ની સ્થિતીપરથી એવું દેખાઇ આવેછે કે કોઇ દિવસે પણ ઈંગલાંડને પોતાના હાથમાંના સામ્રાજયના અવયવ જે પ્રાંત યા દેશ છે તે દેશોને સ્વતંત્રતા આપવાની જરૂર પડશે. કોઇ દિવસે પણ આ વાત બનવાની છે. બનવી જોઇએ; પણ તમે જો કંઇ કરશો નહી તો માત્ર બનવાની નથી. આખી રાત્રિ જાગી ચોર જયારે આવ્યો ત્યારે સુતેલા તેવી તમારી સ્થિતી થશે. સમય આવેછે, પરમેશ્વરની કૃપાથી જગત્‌ના—અન્ય પ્રજાની

પૂનર્ઘટનાનાં સ્વરૂપ કદાચિત્ તમને અનુકુળ થશે; પણ આ કાળ અનુકુલ થયો. તમે જાગતા હશો તો તેનો ઉપયોગ, નહીંતો સુતા તો સુતા.

૧૮૫૮ ના વર્ષમાં હિંદુસ્થાન સરકારનો જે એકટ થયો તેને થયે આ વર્ષે ૫૮ વર્ષ થયાં. આ ૫૮ વર્ષમાં શું થયું ? અધિકારી પ્રબળ થયા, સત્તાધારી થયા, લોકોની સત્તા કમી થઇ, તે એટલે સુધી કે કુળકર્ણી અમારે નહીં જોઇએ, નોકર જોઇએ છે સઘળા, કોઇને પોતાના જન્મથી વંશપરંપરાથી અધિકાર હતા તેપણ ગયા. ઇનામ કમીશન નિમાયું. ત્યારે લક્ષ નહીં ખેંચાયું તેનો કંઇ ઉપાય નહીં. વિંચૂરકર તે સમયે જાગીરદાર હતા, સૈન્યના માલેક હતા. કોઇ ૧૦૦૦૦ તો કોઇ ૧૫૦૦૦ ની સેનાના અધિકારી હતા તેમને કહ્યું કે તમારે ૧૫ હજારની સેના પુરી પાડવી પડેછે અને તમને (અમારે) ૧૫ લાખ રૂપીયા આપવા પડેછે અને તમને ખર્ચ આવે છે ૧૪ લાખ; ત્યારે એક લાખ રૂપીયા લ્યો. કબુલ કર્યું. તમને ઘેર બેઠાં ખાવાનું મળેછે. પછી શું ? આ મ્હોટું તત્ત્વ છે. આ વેળાએ કોઇએ કહ્યું નહી કે અમારો સૈન્ય રાખવાનો, સરકાર માટે લઢવાનો અધિકાર

ગયો; એવું કંઇ કોઇને લાગ્યુ નહીં. સારી છે સરકાર, ઘેર બેઠાં ખાવાને આપેછે બીજું શું જોઇએ? આ સ્થિતીને લીધે અમારી એવી અવસ્થા થઇ છે.

૫૦।૬૦ વર્ષમાં આ પ્રાંતનો સઘળો અધિકાર યુરોપિઅન અધિકારી વર્ગના તાબામાં ગયોછે. એપરથી એમ સમજતા નહીં કે હું યુરોપિયન અધિકારી વર્ગને ખરાબ કહુંછું; તે ઘણુા મ્હોટા અને શીખેલા છે. વિલાયતથી ઉત્તમ વિદ્યાર્થી જે આવે છે તેને આ જગ્યાઓ મળેછે; તેઓની કર્તૃત્વશક્તિ અધિક હોયછે; પરંતુ આ સર્વ કબુલ કરવા છતાં તેઓને આપણે માટે કામ કરતાં ઘસારો લાગેછે. વિલાયતની હવા ઠંડી અને અત્રેની ઉષ્ણ હવા હોવાથી તેઓને અધિક પગાર આપવો પડેછે. આપણા કલ્યાણ માટે આવેલા તેને તમે ના કહેશો? આ સર્વ વાત અમને કબૂલ છે. તેઓ કદાચ અમારા કરતાં સ્હેજસ્હાજ વધારે કામ કરતા હશે એપણ હું નાકબુલ કરતો નથી. મ્હારું કહેવું એટલુંજ છે કે તે કામ કરવા અમે તૈયાર હોવા છતાં તે કામ અમારૂં હોવા છતાં અન્યના હાથમાં કેમ? પુના અને સતારા પ્રાંતના લોક જઇને વડોદરાનો

રાજ્યકારભાર જો ચલાવેછે તો તેજ રાજ્યકાર-ભાર તેજ પ્રકારે આ અમારા પ્રાંતમાં ચલાવવાને તેને હરકત શું ? દેશના બે વિભાગ પાડીને એક ભાગ મરાઠી દેશ કંઇ એક ઐતિહાસિક કારણથી ઇંગ્રેજ સરકારના તાબામાં ગયો, એક રહ્યો સંસ્થાનિકના તાબામાં આ દેશના લોકો કામ કરવાને લાયકછે એમ એક ભાગ કહેછે. બીજા ભાગમાં તેઓ નાલાયક છે એમ અધિકારી કહેછે, અને અમે પણ તેઓના શબ્દ ઝીલી લઇને તેના જેમ ગાંડાની માફક બોલવા લાગીએ છીએ.

હવે અમને વંશપરંપરાનો સંસ્થાનિક માત્ર ચાલશે નહીં. અમારે અમે નિપડેલો કોઇપણ અધ્યક્ષ ચુંટવો જોઇએ.........એ એક ઐતિહાસિક સમસ્યા અથવા વિસંગતતા છે કે જે પ્રાંત મરાઠાની રાજધાની હતી તે પ્રાંતને તે સંસ્થા અને વ્યવસ્થા આપવાની નહીં, અને જે પ્રાંત એ પ્રાંતને અવલંબીને હતા તેને તે વ્યવસ્થા મળે. તેનું કંઇ કારણ નથી. અમે શામાટે એવા થઇએ નહીં ? મ્હેં આપને કહ્યું કે, ગાયકવાડ અને સિંધીયા સરકારે પૈસા અને ફોજ લડાઇ માટે, યુરોપમાં મોકલ્યાં છે.અમારા

તાબામાં હોત તો અમે પણ તેમજ કર્યું હોત. બ્રિટીશ રાજ્યનું જવું કે બ્રિટીશ રાજ્યનું રહેવું, એ વાત સાથે આ વાતનો કંઇ એક પણ સંબંધ નથી. પરંતુ અધિકારી વર્ગની, પરકીય અધિકારી વર્ગની સત્તા રહેવી ન રહેવી એટલો ભેદ છે.

આ વ્યવસ્થામાં ભેદ છે. મૂળ જે સામ્રાજ્યની સત્તા તેમાં ભેદ નથી. મ્હને લાગે છે કે અગાઉ લૉરેન્સ સાહેબે આ જે સ્વરાજ્યની હિલચાલ ચાલે છે તેના સંબંધમાં એમ સુચવ્યું હતું કે હિંદુસ્થાનના વિભાગ પાડીને જુદા જુદા સંસ્થાન કાઢવા જોઇએ. તેમાં કોઇ નિપુણ જનોને રાખવા અને માત્ર પરરાષ્ટ્ર સાથે સંધી કરવાના, ઈંગ્રેજી રાજ્ય ભયમાં ન આવી પડે એવા પ્રકારની લશ્કરની કિંવા આરમારની વ્યવસ્થા કરવાના વિગેરે જે અધિકાર છે. તે માત્ર આપણા (બ્રિટીશ સરકારના) તાબામા રાખો તે અધિકાર તમે તાબામા ન રાખો એવું (અમે) કહેતા નથી. સ્વરાજ્યની વ્યવસ્થામાં આ ઉપરના સામ્રાજ્ય સરકારના પ્રશ્નો છે, હિંદુસ્થાનનો અન્ય પ્રજાઓ સાથે કેવો સંબંધ હોવો જોઇએ. અમુક બાબત માટે લડાઇ કરવી કે ન કરવી અને જે વેળા પરરાષ્ટ્ર સાથે સંબંધની વાત આવે, ત્યારે તે સમયે શું ધોરણ

સ્વિકારવું એ ઇંગ્લાંડે ખુશીથી પોતાના તાબામાં રાખવું. સ્વરાજ્ય માગનારા લોકો એ બાબતમાં અડચણ કરવા માગતા નથી. અમારે જે જોઇએ છે તે એકે આજ જેવી રીતે દેશી સંસ્થાનમાં અમે અમારી વ્યવસ્થા કરીએ છીએ તેજ પ્રકારે તે વ્યવસ્થા અત્રે કરવા અમને અધિકાર જોઇએ છે. અમારૂં જે કંઈ કરનું ઉત્પન્ન આવે તે અમુક બાબતમાં ખર્ચ કરીએ, શિક્ષણ માટે ખરચ કરીએ, દારૂમાંથી ઓછું ઉત્પન્ન થાય તો તેને બદલે બીજો કોઇ કર નાંખવો તે અમે ઠરાવીએ અને તે પ્રમાણે અમે વ્યવસ્થા રાખીયે; તેમાં હાથ નાખતાં નહીં. આ હુંજ આપને કહુ છું તેમ એમ નથી. એમ લૉરેન્સ સાહેબે કહ્યું છે. જો હિંદુસ્થાનમાં સુધારણા કરવી હોય, લડાઇ પછી કોઇપણ પ્રકારે એની વ્યવસ્થા કરવાનો સરકારનો હેતુ હોય તો સર્વ હિંદુસ્થાનના ભિન્ન ભિન્ન પ્રાંત કરો, તેમના મગજમાં કંઇ ભાષાની કલ્પના ન્હોતી; પરંતુ અમે કલ્પના ઉમેરીએ છીએ. મરાઠી પ્રાંતનું, તેલંગી પ્રાંતનું કાનડી પ્રાંતનું એવું એક એક સંસ્થાન કરો.

હિંદુસ્થાન એ મ્હોટો દેશછે. ભાષાવાર તેના વિભાગ કરો. જોઇએ તો મરાઠીનો ભાગ જુદો

કાઢો, ગુજરાતીનો જુદો કાઢો, પણ તેમાં હિંદુ અને મુસલમાનને કેવી રીતે શિક્ષણ આપવું તે-સંબંધી પણ હું બોલવાનો છું. કેનેડામાં ફ્રેંચ અને ઇંગ્લીશ લોકોની વસ્તી છે, ત્યાં ઇંગ્રેજી મુત્સદીઓ (તે બાબત) ઠરાવી શક્યા, ત્યારે મુસલમાન અને હિંદુએ કેવી રીતે વર્તવું એ શું તેઓ નક્કી કરી શકે તેમ નથી? હાલ આ બાબતો ન આપવાના સંબંધમાં આ કારણો (બ્હાના) છે. કંઇ હાથમાં ન આપતાં, કોઇ-પણ પ્રકારની સત્તા આપણા તાબામાં ન હોવા છતાં, ભાતના દાણા ફેંકીને લડાવી મારવાની વાત છે. આમાંથી ભવિષ્યમાં કંઇ હક મળે; સત્તા તાબામાં આવે, તેની પાયરી તરીકે જો અમને આપ્યું હોય તો તેની કીમત છે. નહીં તો તેની કીંમત નથી. થાયછે શું? ભલા અને સુશિક્ષિત જનોને બે ચાર ઘડી લડાવી માર-વાની આ કલા છે.

સ્વરાજયથી અમે એવુ માગીએ છીએ કે આખા હિંદુસ્થાનમાં આવા પ્રકારના આખરે સંસ્થાનો થાય તે સંસ્થાનોમાં પ્રથમ વિલા-યતથી આવેલા ઇંગ્રેજી માણસો. અને આખરે લોકોએ નિવડેલા અધ્યક્ષ રહે; અને સર્વ રાષ્ટ્ર-સંબંધી જે કંઇ પ્રશ્નો છે તેની જુદી કાઉન્સીલ

રાખવી. યુરોપ, અમેરીકા, યુનાયટેડ સ્ટેટ્સમાં જેવી વ્યવસ્થાછે, જેવી રીતે તેના જુદાં જુદાં ન્હાના સંસ્થાનો છે, અને તેનું એકીકરણ કરવાને તે ઠેકાણે જેમ કૉંગ્રેસ છે, તેજ પ્રકારનો અધિકાર હિંદુસ્થાન સરકારે પોતાના તાબામાં રાખવો, અને હાલ જે જુદા જુદા ૭૮ પ્રાંત છે તે કરતાં જોઇએ તો આઠના વિસ પ્રાંત કરો. અને લોકોને જે રીતે સુલભ પડે, તેઓને પસંદ આવે, તેઓના હાથમાં સત્તા રહે એ રીતે આ પ્રાંતની વ્યવસ્થા કરો. એજ સ્વરાજ્યની માગણી છે. સ્વરાજ્યની માગણી એટલે બાદશાહને કાઢો એમ નહીં. કદાચ્ આ વ્યવસ્થામાટે કોઇ કોઇ ઠેકાણે ઈંગ્રેજ અમલદાર તમારે લાવવા પડશે. કબુલ છે વાત. પણ તે અમલદાર અમારા રહેશે, લોકોના રહેશે, લોકોના નોકર તરીકે રહેશે, તેઓ આપણા ધણી તરીકે રહેશે નહીં. જે કંઇ હવે હિંદુસ્થાનની સુધારણા કરવાની છે તે સુધારણા કરવાને કેવળ અમારા લોકોની બુદ્ધિ પુરી પડશે નહી. અમારે ઇંગ્લાંડમાથી, અમેરીકામાંથી માણસો લાવવા પડશે; પણ તે લોક અમને જવાબદાર રહેશે. બેજવાબદાર રહેશે નહીં. ત્યારે એક દૃષ્ટિથી વિચાર કરીએ તો યુરોપિયન લોકવિરૂદ્ધ આ હિલચાલ છે એમ કંઇ કહી શકાય નહીં.

હિંદુસ્થાનમાં થોડોથોડો કૃતિનો આરંભ થયોછે, મદ્રાસમાં બીઝાંટબાઇએ હોમરૂલ લીગ કહાડીછે; અત્રે પણ અમે કહાડી છે; અને એજ પ્રમાણે બંગાળમાં કિંવા અન્ય સ્થળે જલદી હોમરૂલ લીગ નીકળશે. કદાચ કોંગ્રેસ આ પ્રશ્ન હાથમાં લઇ તેજ પોતે લીગ કાઢશે તો બાકીના લીગ તેમાં બળી જશે. ઉદ્યોગ એકજ કરવાનો છે. આ ઉદ્યોગ અને તમે કરનારા છો. ફાયદાનો પ્રશ્ન છે સ્વરાજ્ય અમારે મેળવવાનું છે તે કિયા પ્રકારે મેળવવું તે કહ્યું. તેનાથી હાલની સ્થિતિમાં આગળ જતા શું ફરક પડશે તે કહ્યું. લૉર્ડની સભાને એવાં સ્વપ્ન આવવા લાગ્યાં છે. લૉર્ડ હાર્ડીંજ સાહેબે સિવિલીયન લોકોને કહ્યું કે થોડા કાળમાં તમારો અધિકાર તમારા હાથમાંથી તમારે લોકોને આપવો પડશે. આપણી વિરૂદ્ધ પક્ષના જે લોકોછે તેઓને આ કામમાં ખરાબ સ્વપ્ન આવવાં લાગ્યાં છે. અને તમે માત્ર નાલાયક:— અમો એ નહીં લઇએ; એ કયાંનો આગ્રહ ? એનો ખુલાસો શું? તો તેને એવાં સ્વપ્ન આવવા લાગ્યાં છે. તેઓ ધારેછે કે આ જાતની કંઇપણ વ્યવસ્થા કરવી પડશે. તમારે ઉદ્યોગ કરવાનો તે એક પ્રથમ સર્વ દેશભર હિલચાલ કરીને પ્રત્યેક

મનુષ્યની એવી ખાત્રી કરી આપવી જોઇએ કે એજ આમારૂં ધ્યેય છે. એ માટે અમારે પરિશ્રમ કરવાનો છે. એટલુંજ નહીં પણ કંઇ પણ વ્યવસ્થા અમારે જોઇએ. આ માગણી કાયમ કરવી જોઇએ. વિલાયત જઇને લોકોની તેમ ખાત્રી કરવી જોઇએ અને પાર્લમેંટ સભામાં જે વેળા આં વિષયનો વાદવિવાદ થાય તે વેળા તે સભા આગળ આપણે આ હેતુ યોગ્ય રીતે માંડવા જોઇએ

આ સંબંધી મતભેદ રહેવો જોઇએ નહીં. મધ્યમ પક્ષ અને રાષ્ટ્રીય ઉભયનું એકજ ધ્યેય, એકજ માગણી માંડીને એકજ મેળવવાનું છે. આવી ભાવના રાખીને જે આ ઉદ્યોગ કરવાનો તે માટે હોમરૂલ લીગ કરીને જુદી સંસ્થા કહાડી છે. કાંગ્રેસ આગળ આ વિષય માંડવામાં આવ્યો છે. પરંતુ કાંગ્રેસ એ વર્ષમાં એકવાર મળનારી હોવાથી એક વળાની તક ગઇ એટલે બીજે વર્ષે. પરંતુ વર્ષભર આ ઉદ્યોગ અમારે કરવાનો છે. એ કાંગ્રેસને કબુલ છે, એવી બુદ્ધિથી આ લીગ અમે કહાડીછે. તમારે શો ઉદ્યોગ કરવાનો છે, અને આને શી મદદ કરવાની છે, તે ધ્યાનમાં રાખો. કદાચ્ પાછળથી પોલીસનો ત્રાસ થશે. નહીં થાય એમ નહીં. લવાજમ ભરનાર થશો કે?

મેમ્બર થયોકે ? હા, થયો છું એમ કહેવું જોઇએ, બીજું આ કામમાં કેસ ચાલ્યો તો આમાંનો વકીલ પૈસા લીધાવિના કેસ ચલાવશે એક રૂપીયો આ કામમાં આપવો એ રાજદ્રોહ નથી. આના મેંબર થવું એ કંઇ રાજદ્રોહ નથી. એ ઉપરાંત (૧ રૂપિયો આપવા અને મેંબર થવા ઉપરાંત) તમારે કંઇ કરવાનું નથી. બાકીનું કામ કરવાનો બોજો આ લીગ પોતાના અંગપર લીયે છે. તો આવી વેળાએ મહારાષ્ટ્રના લોકોએ ચુપ બેસવું ? કોઇપણ હોય, મુસલમાન, હિંદુ, મારવાડી હોય, સર્વ અમારે જોઇએ છે; નહીં જોઇએ એવા કોઇ નથી; આમાં જાતિભેદ ધર્મનો ભેદ નથી. આમાં હિંદુસ્તાન માટે કામ કરવાનું છે. પ્હેલાં જેમ મ્હેં એક ઠેકાણે કહ્યું હતુ કે તમારા વ્યાપારમાં એમ છે કે પોતાના નફામાંથી એક આનો ગૌરક્ષા માટે રાખેછે. એવો એક રિવાજ છે. તમને હું પુછુ છું કે અત્રે પણ એક આનામાંથી એક પૈસા અર્ધો પૈસા અમને વ્યાપરી લોક કાં આપે નહી ? હિંદુસ્થાન એ મોટી ગાય છે, ન્હાની સુની ગાય નથી. તે ગાયે તમને જન્મ દીધો છે, તે ગૌના ઉદ્યોગપર, તેની ફલદ્રૂપતા પર, તેનું દુધ પીને તમે પોતાનો ઉદરનિર્વાહ કરો છો.

ગૌના પુત્ર છે તે જો કાળજી કરે નહીં, તો ગૌપુત્રને બળદ કહે છે; તેમ તમને કહેવું પડશે. સાધારણ ગૌપુત્રાને જે લોકામાં નામ છે તે તમને કહેવું પડશે. એટલી વાતો મ્હેં આપને કહી. આ સંસ્થા નિર્માણ થઈછે, ઉદ્યોગ શરૂ થયોછે. તેનીપર સંકટ આવે તે સહન કરવા અમે તૈયાર છીએ; તે સહન કરવાંજ જોઇએ, સ્વસ્થ બેસવું પરવડશે નહીં, આ માટે એવી રીતે મદદ કરો, આ પ્રમાણે કાર્યને સહાય કરો, પછી ઇશ્વર તમને તજશે નહી, એવી મારી ખાત્રી છે. ઇશ્વર કૃપાથી આ વાત સાધ્ય થવી જોઇએ. માત્ર અમારે ઉદ્યોગ કરવો જોઇએ. બહુજ જુનું તત્ત્વ એ છેકે God helps those who help themselves જેઓ પોતાને મદદ કરેછે તેને પરમેશ્વર સહાય કરે છે, આ ઋગ્વેદમાંનું તત્ત્વ છે, ઇશ્વર ક્યારે અવતાર લ્યે છે, તમે જ્યારે તેનીપાસે ફર્યાદ કરી પ્રાર્થના કરો ત્યારે, ઇશ્વર નિરર્થક અવતાર લેતો નથી. આળસુ લોકો માટે ઇશ્વર અવતાર લેતો નથી, ઉદ્યોગી લોકો માટે ઇશ્વર અવતાર લ્યેછે, એટલે ઉદ્યોગમાં લાગો.

હિંદી સ્વરાજ્ય સંઘ.

૭૩૫, ગીરગામ, મુંબઇ.

તારનું શિરનામું:—

Homerule Bombay.

(૧) હિંદુસ્થાન માટે બ્રિટિશ સામ્રાજ્યાંતર્ગત 'હોમ રૂલ' અથવા સ્વરાજ્ય સનદશીર પદ્ધતિથી પ્રાપ્ત કરવું તથા 'હોમ રૂલ' પ્રાપ્તિ અર્થે સમસ્ત દેશનો લોકમત કેળવવો તથા તૈયાર કરવો, એ આ સંઘનો ઉદ્દેશ છે.

(૨) હાલ તુરત સંઘના અધિકારીઓની નીચે પ્રમાણે નિમણુંક કરવામાં આવી છે:—

અધ્યક્ષ:—જોસેફ બૅપ્ટિસ્ટા, બી. એ. એલ. એલ. બી., એલ સી ઇ, બાર–ઍટ–લૉ.

મંત્રિ:—રા. રા. નરસિંહ ચિંતામણ કેળકર. બી. એ. એલ એલ. બી.,

સહાયક મંત્રિ:—રા. દા. વિ. ગોખલે, બી. એ. એલ. એલ. બી.,

(૩) પૂર્ણ ૨૧ વર્ષ થયાં હોય તેવાં કોઈપણ પુરૂષ અથવા સ્ત્રીથી, તેમને ઉપલા ઉદ્દેશ માન્ય છે તેવી લેખીત કબુલાત આપવાથી સંઘના સભાસદ થઇ શકાય છે, વાર્ષિક લવાજમ ઓછામાં ઓછું રૂા ૧–.

(મેમ્બર થવા માટે અરજી કરવા

હિંદી સ્વરાજ્ય સં

હું નીચે સહી કરનાર એમ જ સ્વરાજ્ય સંઘના ઉદ્દેશ મ્હને મા- (લીગના) સભાસદ થવાની ... અને આ અરજી સાથે ... લવાજમ તરીકે રૂ. .

સહી

સંપૂર્ણ નામ

વ્યવસાય

ઠેકાણું

આ ચોપડી હિંદુપ્રકાશ છાપખાનામાં રા. રા દામોદર સાંવળારામ યંદે એમને છાપ